

บทที่ ๓

สถานภาพและบทบาทของช่างปิดทองคำเปลว

การช่างศิลป์ไทยได้ชื่อว่าเป็นศิลปะตามแบบแผนหรือแบบประเพณี ในแต่ละยุคสมัยช่างเหล่านี้ได้ช่วยกันใช้ภูมิปัญญาสั่งสมขึ้นมา และมีการปรุงแต่งเสริมต่อหรือแก้ไขให้เหมาะสมตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ตลอดระยะเวลากว่า ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ช่างศิลป์ไทยมีสถานภาพและบทบาทสำคัญต่อบ้านเมืองทั้งในฐานะผู้สร้าง ผู้ซ่อม และผู้สืบทอดภูมิปัญญาเพื่อแสดงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง เป็นการสะท้อนอัตลักษณ์ของคนไทยและชาติไทยมาโดยตลอด

สถานภาพและบทบาทของช่างศิลป์ไทย

หัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงสถานภาพและบทบาทในภาพรวมของช่างศิลป์ไทยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์เรื่อยมาเพื่อแสดงถึงพัฒนาการ การเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวตามสภาพการณ์ของช่างที่จะส่งผลสืบเนื่องมาถึงช่างปิดทองคำเปลวในปัจจุบัน ดังหัวข้อต่อไปนี้

๑. ประเภทของช่างศิลป์ไทย

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (๒๕๔๙, หน้า ๑๑-๒๓) ได้แบ่งประเภทของช่างศิลป์ไทยไว้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ช่างพื้นบ้าน และช่างชั้นสูง

๑.๑ ช่างพื้นบ้าน หรือช่างชาวบ้าน คือ ช่างสามัญชนที่ทำสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันตามความจำเป็นเพื่อการดำรงชีวิต หรือใช้ในโอกาสพิเศษ ตามความเชื่อขนบธรรมเนียม ประเพณีในแต่ละท้องถิ่น เช่น งานเทศกาลประจำปี งานบุญต่าง ๆ งานสร้าง หรือซ่อมบ้านเรือน ศาลาสถาน เป็นต้น หากสิ่งของที่ผลิตได้นั้นมีมากเหลือใช้ก็สามารถนำไปแลกเปลี่ยนซื้อขายเป็นข้าวของเครื่องใช้อื่นที่ตนไม่สามารถผลิตได้ หรือไม่มีในหมู่บ้านของตน และหากในหมู่บ้านของตนไม่มีผู้ว่าจ้าง ช่างอาจไปรับจ้างทำงานในท้องถิ่นอื่นได้โดยอิสระ ไม่สังกัดกับหน่วยงานใด ในอดีตจะเรียกช่างประเภทนี้ว่า ช่างเชลยศักดิ์ สำหรับในงานวิจัยนี้จะเรียกว่าช่างอิสระ ช่างเหล่านี้มักจะรวมกันเป็นกลุ่มช่าง ยังชีพด้วยเงินจากผู้ว่าจ้างหรือผู้ซื้อสินค้าที่ผลิตขึ้น ฉะนั้นการสร้างงานจึงต้องคำนึงถึงความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ

ช่างอีกประเภทหนึ่งที่มีอยู่ทั่วไปในอดีต คือ พระภิกษุและสามเณรที่มีความสามารถทางการช่าง เรียกว่า พระช่าง ซึ่งอาจมีความรู้ความสามารถทางการช่างมาก่อนบวช หรือมาฝึกฝนทางการช่างขณะที่บวชเป็นภิกษุสามเณร โดยได้รับการฝึกสอนจากพระช่างในวัด และนำ

ความรู้มาใช้ในการซ่อมสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในวัด ด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา โดยไม่คำนึงถึงอาภิสลินจำง ยศตำแหน่ง บรรดาศักดิ์ แต่ในปัจจุบันช่างพระได้ ลดน้อยลงไปมาก

๑.๒ ช่างชั้นสูง คือ ช่างที่มีฝีมือ และความสามารถสูงซึ่งได้รับคัดเลือกให้ทำงาน สอนของพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านาย ช่างเหล่านี้เป็นช่างหลวงหรือช่างในราช สำนัก สังกัดกับกรมต่าง ๆ ที่มีความจำเป็นต้องมีช่างภายในกรม ทำให้ช่างของหลวงกระจายอยู่ ตามกรมต่าง ๆ หรือรวมเป็นกรมของช่าง เช่น กรมพระตำราจหน้าและกรมทหารใน ซึ่งเป็นส่วน หนึ่งในกรมทหารรักษาพระองค์ กรมพระตำราจหน้านั้น “เป็นพนักงานซึ่งจะทำที่ประทับพลับพลา หรือทำการที่เป็นการใหญ่จะให้แล้วโดยเร็ว เช่นทำพระที่นั่ง ทำพระเมรุ” ส่วนกรมทหารใน “เป็น กรมช่างไม้ทำการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และเป็นนายช่างสำหรับที่จะตรวจการงานที่มีนายด้าน ไปทำ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๓, หน้า ๕๓)

กรมมหาดเล็ก มหาดเล็กคือข้าราชการในพระองค์ของพระมหากษัตริย์ ช่างในกรม มหาดเล็กนี้เกิดขึ้น “เพราะพระเจ้าแผ่นดินต้องพระราชประสงค์จะทำอะไรเล่นเป็นส่วนพระองค์ จึงรวบรวมช่างต่าง ๆ มาเป็นมหาดเล็ก” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๖, หน้า ๑๑)

กรมช่างสิบหมู่ เป็นกรมช่างกองกลางของหลวงมีกรมน้อย ๆ ที่เป็นกรมช่างต่าง ๆ ขึ้นกับกรมนี้นั้น กรมช่างสิบหมู่น่าจะมารวบรวมกันเป็นกรมในสมัยรัตนโกสินทร์ หลังสมัยรัชกาลที่ ๑ เพราะในพระไอยการตำแหน่งพลเรือนและทหารหัวเมืองที่มาชำระรวบรวมในรัชกาลที่ ๑ ยังแสดง กรมช่างต่าง ๆ เหล่านี้แยกกันโดยมิได้มีการระบุว่ารวมกันอยู่หรือสังกัดกับกรมช่างสิบหมู่ (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑, ๒๕๒๗, หน้า ๒๕๗-๒๕๙) รวมทั้งยังเริ่มมีหลักฐานระบุ พระนามของเจ้านายที่ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ (โชติ กัลยาณมิตร, ๒๕๒๐, หน้า ๒๗) เป็นต้น

ช่างในสังกัดกรมต่าง ๆ เหล่านี้จะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด เงินเดือน คักดินา เช่นเดียวกับเสนาบดีและข้าราชการบริพารอื่น ๆ ซึ่งจะถูกแบ่งเป็นประเภท หรือหมู่ต่าง ๆ ตาม ความชำนาญ ในกฎหมายตราสามดวงมีชื่อช่างต่าง ๆ มากกว่า ๑๐ หมู่ด้วยกัน เช่น หมู่ช่างเขียน หมู่ช่างรัก หมู่ช่างแกะ หมู่ช่างสลัก หมู่ช่างปั้น หมู่ช่างหล่อ หมู่ช่างหุ่น หมู่ช่างบุ หมู่ช่างปูน หมู่ช่างกลึง เป็นต้น ซึ่งรวมเรียกว่า ช่างสิบหมู่ ในอดีตกรมช่างสิบหมู่ประกอบด้วยกลุ่มช่าง หลายชนชั้น ทั้งช่างหลวง ช่างพระ ช่างพื้นบ้าน และช่างเชลยศักดิ์ ซึ่งแสดงถึงระบบสังคมและ สภาพความเป็นอยู่ของชาวไทยภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ และความเชื่อตาม

พุทธศาสนา

การรวบรวมคนที่เป็นช่างตั้งขึ้นเป็นกรม แบ่งตามประเภทวิชาเป็นหมวดหมู่ให้ได้ ๑๐ หมู่ หรือใกล้เคียง ๑๐ มุมนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (๒๕๐๖, หน้า ๖-๑๑) ได้ประทานความรู้เรื่องช่างสิบหมู่แก่พระยาอนุমানราชธน เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ มีความว่า

...ช่าง ๑๐ หมู่ คำนี้เห็นจะไม่ใช่นิยามความว่า ในบ้านในเมืองมีช่างอยู่ ๑๐ อย่าง อันชื่อต่าง ๆ ถ้าจะนับชื่อก็เห็นจะได้ไม่น้อยกว่า ๑๐๘ อย่าง เข้าใจว่ากรมช่าง ๑๐ มุมนั้น คือ รวบรวมคนที่เป็นช่างตั้งขึ้นเป็นกรมช่าง แบ่งตามประเภทวิชาคนที่รวบรวมเข้าไว้ได้เป็น ๑๐ หมู่ด้วยกันเท่านั้นเอง...

โดยแต่ละยุคสมัยอาจมีจำนวนไม่เท่ากัน เช่น สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ มีการรวบรวมช่างไว้ ๑๐ ประเภท สมัยรัชกาลที่ ๒ รวบรวมไว้ ๑๙ ประเภท สมัยรัชกาลที่ ๔ รวบรวมไว้ ๙ ประเภท สมัยรัชกาลที่ ๕ รวบรวมไว้ ๑๓ ประเภท สมัยรัชกาลที่ ๖ รวบรวมไว้ ๑๑ ประเภท เป็นต้น (รุ่งอรุณ กุลธำรง, ๒๕๓๗, หน้า ๒๕-๒๖)

จากการจัดประเภทของช่างสิบหมู่ในอดีตจะปรากฏหมู่ช่างรักเสมอ เนื่องจากช่างรักมีความสำคัญที่ใช้ในการเตรียมพื้นวัสดุให้เรียบ และใช้ในการผสานแผ่นทองคำเปลวกับพื้นผิว ซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายในการประดับตกแต่งชิ้นงานให้เสร็จสมบูรณ์ โดยมีบันทึกเป็นหลักฐานตอนหนึ่งกล่าวถึงการแสดงออกในรูปตราโคมวิสาขบูชา ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ความว่า ...หมู่ช่างรัก ในกรมช่างสิบหมู่ได้ทำตรารูปเทพยดาถือพระขรรค์ ถือแผ่นทอง (ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, ๒๕๐๔, หน้า ๓๔) ด้วยเหตุนี้งานช่างปิดทองคำเปลวจึงถูกรวมอยู่กับกลุ่มงานช่างรักมาโดยตลอด

๒. การบริหารจัดการองค์กรของช่างหลวง

การจัดตำแหน่งข้าราชการในกรมช่างแม้จะมีโครงสร้างอย่างทหาร แต่หน้าที่การงานไม่ได้เกี่ยวข้องกับทหารดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงในพระบรมราชาธิบายในการแก้ไขการปกครองแผ่นดินมีความตอนหนึ่งว่า

...ส่วนซึ่งแบ่งปันฝ่ายทหารแต่ทำการฝ่ายพลเรือนนั้น คือ กรมช่างสิบหมู่ ซึ่งแบ่งไว้ในฝ่ายทหารขึ้นก็คงจะเป็นด้วยช่างเกิดขึ้นในหมู่ทหารเหมือนทหารอื่นเยี่ยงแต่ภายหลังมาเมื่อทำการต่าง ๆ มากขึ้น จนถึงเป็นการละเอียด เช่น เขียน ปั้น แกะสลัก ก็เลยติดอยู่ในฝ่ายทหาร แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอันใดในราชการทหาร ไม่ได้ขึ้นกรมพระกลาโหม แต่มีกองต่างหาก แม้กองนั้นมักจะเป็นเจ้านายโดยมาก เมื่อเกิดช่างอื่น ๆ ขึ้นอีกก็ลงอยู่ในกรมเดิม ฝ่ายพลเรือนบ้าง ทหารบ้าง ไม่เฉพาะว่ากรมช่างจะไม่เป็นฝ่ายทหาร...(วิบูลย์

ลี้สุวรรณ, ๒๕๔๙, หน้า ๔๗)

กรมช่างสิบหมู่เจ้ากรมนั้นมักจะเป็นเจ้านายโดยมาก เจ้านายที่เข้ามารับราชการในกรมช่างของหลวงจะอยู่ในลักษณะเดียวกันกับขุนนาง คือจะเป็นผู้กำกับการในกรม หรือเป็นอธิบดีของกรม นั้น ๆ ดังปรากฏพระนามของเจ้านายที่ทรงเป็นอธิบดีกรมช่างสิบหมู่มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๕ ดังนี้

รัชกาลที่ ๒ กรมหมื่นจิตรภักดี

รัชกาลที่ ๓ กรมหมื่นศรีสุเทพ

รัชกาลที่ ๔ กรมขุนราชสีหวิกรม

รัชกาลที่ ๕ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ, กรมหมื่นปราบปรปักษ์, เจ้าพระยา

ธรรมิกราช (โอรสกรมหมื่นปราบปรปักษ์) (โชติ กัลยาณมิตร, ๒๕๒๐)

ช่างของหลวงเหล่านี้ได้รับการกำหนดชื่อตำแหน่ง และประเภทของช่าง แสดงตัวเลข ศักดินาตามความสามารถของช่าง เช่น ขุนสุวรรณไชย เจ้ากรมช่างรัก นา ๓๐๐, หมื่นรักษาปลัด กรมช่างรัก นา ๒๐๐, ช่างรักเลว นา ๕๐ เป็นต้น (กรมศิลปากร, ๒๕๕๑, หน้า ๑๓) และมีการ จัดแบ่งหน้าที่การประสานงานกันอย่างเป็นขั้นตอนตามสังกัด ดังเช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ตาม ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จาก หมายรับสั่งเรื่องประสมขึ้นตั้งทำพุ่มหมากพนมบูชาพระธรรมเทศนา ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยฯ

จ.ศ.๑๑๗๒ ความว่า

...วันขึ้น ๑๔-๑๕ ค่ำ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ช่างจะต้องการสิ่งของทำพุ่มหมากพนมบูชา พระธรรมเทศนาทั้ง ๓ วัน...ให้ชาวพระคลังศุภรัตจ่ายพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น ให้กับขุน ข้าราชการช่างกลาง...ทรงโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้ช่างทำโต๊ะลายสลักเก้าอี้...ขุน ยี่สานหอพระคลังขวา รับไปส่งให้ช่างทหารในญวนโดยเร็ว...อนึ่งให้ช่างทหารในญวน รับไม้สักต่อรองงาน...แล้วส่งให้...จางวางช่าง ๑๐ หมู่ เขียนลายสลัก... อนึ่งให้... จางวางช่าง ๑๐ หมู่ รับโต๊ะเก้าอี้ ๘ โต๊ะ ต่อช่างทหารในญวน ส่งช่างเขียน เขียนลาย สลัก สลักให้แล้วโดยเร็ว แล้วส่งให้ช่างรัก พระคลังวิเสท ลงรักปิดทองเปลว...อนึ่งให้ พระคลังในซ้ายจ่ายรักให้ช่างพระคลังวิเสท ...จ่ายค่าเปลวให้ช่างรัก...ขุนหมื่นวังนอกไป กำกับช่างรักพระคลังวิเสท ลงรักทองค่าเปลว... (กรมศิลปากร, ๒๕๕๑, หน้า ๑๔)

จากข้อความนี้จะเห็นการประสานร่วมมือกันของช่างสังกัดต่าง ๆ แบ่งงานกันทำตาม ขั้นตอน ซึ่งในการทำโต๊ะชาสิงห์ต้องใช้ช่างหลายฝ่ายทำงานหลายขั้นตอนตั้งแต่การจัดหาไม้สักมา ให้ช่างสิบหมู่นำไปเขียนแบบลาย แกะสลัก ทารัก จนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้ายคือการปิด

ทองคำเปลว

ในการทำงานมีทั้งระบบการพึ่งพาอาศัย และระบบการจ้างงาน ในกรณีกำลังคนของช่างหลวงในกรมช่างสิบหมู่มีไม่เพียงพอ ซึ่งสามารถขอความร่วมมือไปยังฝ่ายอื่น ๆ ทั้งช่างของหลวงเอง ช่างพื้นบ้าน ช่างพระ หรือแม้กระทั่งช่างชาวต่างชาติ โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการสร้างวัดและปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากทั้งวัดหลวงและวัดที่ขุนนางหรือเจ้านายสร้างหรือปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ซึ่งบางวัดก็ได้ถวายให้ทรงรับไว้ในพระราชอุปการะ (อินทรา ยมนา, ๒๕๒๕, หน้า ๑๑๒-๑๑๘) จึงมีความต้องการช่างจำนวนมาก ช่างหลวงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ดังมีบันทึกเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพวงศ์ มหาโกษาธิบดี ในพิธีจองเปรียง ความว่า “โปรดให้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน และข้าราชการที่มีกำลังพาหนะมาทำกระถางใหญ่... ซึ่งต่างก็ช่วยปฏิบัติงานช่าง โดยจัดเลี้ยงภัตตาหารสำหรับพระช่าง ส่วนช่างชาวจีนให้ค่าจ้าง (กรมศิลปากร, ๒๕๕๑, หน้า ๑๔) และข้อความในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติรัชกาลที่ ๓ ความว่า

...พวกช่างจีนเงินจ้างรางวัลเพิ่ม

ช่างไทยเต็มเบียดหัววัดล้วนจัดสรร

บ้างเลื่อนที่มีนามขึ้นตามกัน

ทั้งช่างปั้นเขียนถากสลักกลึง... (มหาดเล็กมี, ๒๕๓๐, หน้า ๑๓)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นการประสานงานร่วมมือกันของช่างในสังกัดต่าง ๆ ที่หลวงสามารถที่จะเรียกใช้สอยได้ อีกทั้งการให้ผลตอบแทนสำหรับช่างแต่ละกลุ่มก็แตกต่างกัน กล่าวคือช่างหลวงเองจะได้รับเบี้ยหวัด เลื่อนขึ้นบรรดาศักดิ์ ส่วนช่างจีนจะได้รับเป็นค่าจ้างแรงงาน สำหรับช่างพระจะได้รับบำเหน็จตามความเหมาะสมกับสมณภาพคือ

...ไต่พระช่างตั้งเพียรปั้นเขียนงาม

สร้างอารามมาช่วยรวบทุกองค์

ทั้งไต่พรแลผ้าศรัทธาถวาย

ให้เปรศพรายในเกณฑ์เณรพระสงฆ์

ตลกบาตรยามโอภิญโญยง...

ได้หัวองค์ที่มาสถาวร (มหาดเล็กมี, ๒๕๓๐, หน้า ๓๒)

จากข้อความข้างต้น ช่างพระจะได้รับดูแลอาหารการกิน และสิ่งตอบแทนเป็นเครื่องใช้ของพระ ได้แก่ ผ้าไตร บาตร ยาม ตามเกณฑ์ของพระและเณร

หากแต่ความต้องการช่างฝีมือยังมีมากในช่วงนี้ทำให้ต้องมีการดึงตัวช่างจากระบบ

อื่น ๆ ออกมา ซึ่งส่วนหนึ่งก็น่าจะได้แก่ช่างของขุนนางเจ้านายด้วยค่าจ้างที่สูงขึ้น ดังที่นายมี
บันทึกล่าไว้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัดเครือวัลย์ว่า

...แต่วัดเครือวัลย์ใหม่อำไพพาน	หนีบุราณแปลกเพื่อนไม่เหมือนใคร
เขียนชาดกยกเรื่องโพธิสัตว์	ทอดประคตดีดาราแสงไสว
เป็นห้องห้องช่องละชาตออกดาศไป	นับชาติได้ห้าร้อยสิบชาติตรา
ด้วยทรงพระศรัทธาเมตตาช่าง	ให้สินจ้างช่องละบาทดังปรารถนา
ด้วยบุญญาอาณิสสังสัทธิศา	ไม่ต้องหาช่างเขียนเวียนมาเอง
เอาเงินหล่อพอใจไม่เจ็บหลัง	อุตสาหกรรมพิเคราะห์ให้เหมาะสม
ที่เกี่ยวหามาพบก็สเปเพลง	อลเวงชิงกันประชันมือ
ทั้งลายปั้นบรรจงก็ทรงจำ	งามล้ำางพร้อมมูลชั้นปูนถือ
ล้วนเกลี้ยงเกลาเพราตาพากันลือ	ออกกระปือพระนามตามขจร...

(มหาดเล็กมี, ๒๕๓๐, หน้า ๔๓-๔๔)

วิธีการจ้างช่างนี้ทำให้ได้ช่างที่มีฝีมือดีจากส่วนอื่น ๆ ซึ่งมักจะเป็นช่างของขุนนาง
เจ้านายที่ต้องการมีช่างฝีมือดีไว้เป็นของตัวเอง ช่างที่จ้างนี้เข้าใจว่าน่าจะเป็นคนไทย ไม่ใช่ช่างจีน
ที่มีจ้างกันมาตามปกติตั้งแต่ก่อนหน้านี้ จึงเป็นครั้งแรก ๆ ที่ได้มีหลักฐานการจ้างช่าง และมี
ความสำคัญมากขึ้นในเวลาต่อมา (ศรัณย์ ทองปาน, ๒๕๒๕, หน้า ๘๙)

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบการบริหารราชการใหม่
โดยกรมช่างต่าง ๆ ที่เคยขึ้นกับทหารอย่างแต่ก่อน ให้ย้ายมาตั้งเป็นกรมขึ้นกับฝ่ายพลเรือน โดยตั้ง
เป็นกรมช่างสิบหมู่ มีพระองค์เจ้าประดิษฐวรการเป็นอธิบดี (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ๒๕๔๙, หน้า ๔๙)
ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้มีการย้ายกรมช่างทหารใน กรมช่างทอง และกรมช่างสิบ
หมู่มารวมอยู่ในกรมศิลปากร จากนั้นรัชกาลที่ ๗ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้กรมช่างทั้ง
สามมารวมกันในกองประณีตศิลปกรรม ซึ่งแบ่งเป็น ๒ แผนก คือ

๑. แผนกช่าง ทำการสร้างงานโดยทั่วไปตามคำสั่งทางราชการ
๒. แผนกโรงเรียน มีการให้การศึกษาวิชาช่างแก่ประชาชน

ในพ.ศ. ๒๔๘๑ สมัยรัชกาลที่ ๘ ได้มีการปรับโครงสร้างกรมศิลปากรใหม่ โดยแบ่งงาน
เป็น ๕ กอง ๑ สำนักงาน และ ๑ โรงเรียน หนึ่งในห้ากองนั้นคือ กองประณีตศิลปกรรม มีพระ
พรหมพิจิตรเป็นหัวหน้ากอง แบ่งเป็น ๒ แผนก คือ

๑. แผนกตำรา มีพระเทพวชิรมิตรเป็นหัวหน้าแผนก มีหน้าที่คือ

- ๑.๑ สอบสวนและรวบรวมแบบแผน การช่างฝีมือของไทยไว้เป็นหลักฐาน

๑.๒ เผยแพร่วิชาการฝีมือของช่างไทย

๑.๓ ตอบคำถามของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ในปัญหาที่เกี่ยวกับการช่างฝีมือไทย

๑.๔ หาวิธีดัดแปลงศิลปกรรมแบบโบราณของไทยให้เหมาะแก่การใช้ประโยชน์ใน

ปัจจุบัน

๒. แผนกช่าง มีหลวงเทพลักษณะเลขาเป็นหัวหน้าแผนก มีหน้าที่คือ

๒.๑ ปฏิบัติราชการในทางช่างประติมากร

๒.๒ ปฏิบัติราชการในทางช่างจิตรกรรม

๒.๓ ปฏิบัติราชการในส่วนที่เกี่ยวกับการช่างฝีมือไทย โดยร่วมมือกับกอง

สถาปัตยกรรมหรือโดยลำพัง

๒.๔ ร่วมมือกับส่วนราชการช่าง กระทรวง ทบวง กรมอื่น ๆ ในการใช้ศิลปกรรมแบบไทยให้เป็นประโยชน์แก่อุตสาหกรรมพื้นเมือง

๒.๕ ออกแบบลวดลายหรือรูปทรงสิ่งซึ่งเป็นอุปกรณ์แก่อุตสาหกรรมภายใน
ครอบครัว (กรมศิลปากร, ๒๕๕๑, หน้า ๖๑)

จะเห็นได้ว่าภาระหน้าที่ของแผนกตำรานี้มีทั้งส่วนของการอนุรักษ์สืบสานงานฝีมือของไทย (ข้อ ๑) และงานพัฒนา ปรับปรุง ดัดแปลงศิลปกรรมแบบโบราณให้เหมาะกับปัจจุบัน (ข้อ ๔) สำหรับแผนกช่างเองมีภาระหน้าที่ที่จะสร้างและใช้งานศิลปกรรมไทยร่วมกับงานอุตสาหกรรม แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ทำให้ช่างศิลป์ไทยนั้นต้องปรับตัว และปรับงานให้ทันยุคสมัย เพื่อให้งานศิลปกรรมไทยโบราณสามารถสนองตอบความต้องการ และยังเป็นประโยชน์ในสถานการณ์นั้นได้

การแบ่งโครงสร้างงานของกรมศิลปากรได้มีการจัดระเบียบราชการเกือบทุก ๑๐ ปี ในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๔) สำนักช่างสิบหมู่เป็นหน่วยงานหนึ่งในกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม มีภารกิจหน้าที่ดังนี้

๑. อนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบทอดศิลปวิทยาการด้านช่างฝีมือ และเป็นศูนย์ข้อมูลด้านศิลปกรรมของชาติ

๒. ศึกษา ค้นคว้า วิจัย และพัฒนางานด้านช่างศิลปกรรมของชาติ

๓. ดำเนินการด้านช่างและงานศิลปะในการบูรณะ ซ่อมแซม เพื่อการอนุรักษ์งานศิลปกรรมที่มีคุณค่าของชาติ

๔. ดำเนินการสร้างสรรคงานช่างสิบหมู่ งานจิตรกรรม และงานประติมากรรม รวมทั้งงานศิลปประยุกต์ที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติ

๕. ดำเนินการเกี่ยวกับการสำรวจ ออกแบบ เขียนแบบ งานด้านศิลปกรรม และ
ประมาณราคาให้แก่ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ วัด สถาบันและองค์กรต่าง ๆ

๖. ควบคุม ดูแล บำรุงรักษา ซ่อมบูรณะ รวมทั้งสนับสนุนการสร้างอนุสาวรีย์แห่งชาติ
และการจำลองพระพุทธรูปสำคัญ

๗. ควบคุม ดูแล การสร้างพระพุทธรูปที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติ

๘. เผยแพร่ สนับสนุน ส่งเสริม เป็นแหล่งเรียนรู้และให้บริการทางการศึกษาด้าน
ศิลปกรรมแก่สถานศึกษา ชุมชน และสังคม

๙. ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่
ได้รับมอบหมาย

สำนักช่างสิบหมู่ยังได้มีการแบ่งงานออกเป็น ๕ กลุ่ม ๑ ฝ่าย ได้แก่

๑. กลุ่มประณีตศิลป์ ได้แบ่งงานออกเป็นกลุ่มย่อยอีก ๕ กลุ่ม ดังนี้

๑.๑ กลุ่มงานช่างเขียนและช่างลายรดน้ำ

๑.๒ กลุ่มงานช่างแกะสลักและช่างไม้ประณีต

๑.๓ กลุ่มงานช่างโลหะและศิราภรณ์

๑.๔ กลุ่มงานช่างหุ่น บัณฑิต และช่างมุก

๑.๕ กลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจก

๒. กลุ่มประติมากรรม ได้แบ่งงานออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๒.๑ กลุ่มงานประติมากรรม

๒.๒ กลุ่มงานเทคโนโลยีการหล่อ

๓. กลุ่มจิตรกรรม

๔. กลุ่มศิลปประยุกต์และเครื่องเคลือบดินเผา ได้แบ่งงานออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๔.๑ กลุ่มงานศิลปประยุกต์

๔.๒ กลุ่มงานเครื่องเคลือบดินเผา

๕. ศูนย์ศิลปะและการช่างไทย

๖. ฝ่ายบริหารงานทั่วไป (กรมศิลปากร, ๒๕๕๔, หน้า ๘-๑๑)

๓. การสืบทอดงานช่างศิลป์ไทย

เนื่องจากสภาพทางสังคมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีระบบการปกครองที่มี
พระมหากษัตริย์อยู่ในตำแหน่งสูงสุด รองลงมาคือกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสนาบดี
จตุสดมภ์ และผู้กำกับราชการที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ระบบการปกครองนี้ทำให้โครงสร้างของ

สังคมไทยมีชนชั้นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ และทาส ใช้ระบบศักดินา เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา ขุนนางมีศักดินา ๔๐๐-๑๐,๐๐๐ มีสิทธิพิเศษแตกต่างจากสามัญชน เช่น ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน บุตรขุนนางไม่ถือว่าเป็นไพร่ ไม่ต้องเสียภาษีที่ดิน เป็นต้น ส่วนสามัญชนต้องรับราชการปีละ ๓-๔ เดือน ในระบบมูลนายและงานโยธาต่าง ๆ เช่น สร้างพระบรมราชวัง วังเจ้านาย ป้อม วัด เจดีย์ ฯลฯ ทั้งในกรุงและหัวเมืองโดยมิได้รับค่าตอบแทน (หม่อมราชวงศ์ แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ๒๕๒๓, หน้า ๑๓๙-๑๕๒) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ สภาพสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงจากสังคมโบราณ เนื่องจากการรับอิทธิพลจากกลุ่มจักรวรรดินิยม สนธิสัญญา และนโยบายของประเทศที่ต้องการให้ประเทศไทยได้รับการยอมรับจากนานาชาติเพื่อดำรงความเป็นเอกราชของชาติ (กรมวิชาการ, ๒๕๒๗, หน้า ๔๗-๔๙) สืบเนื่องถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงยกเลิกระบบไพร่ โดยใช้พระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารแทน ส่วนระบบทาสนั้นทรงประกาศพระราชบัญญัติเลิกค้าตัวลูกทาสทั้งหมดใน พ.ศ. ๒๔๔๔ (หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๒๕, หน้า ๑ - ๒๒) จึงได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมไทยไปสู่สังคมยุคใหม่ ซึ่งมีการจัดระเบียบการปกครองแบบรัฐชาติ ตลอดจนแบ่งส่วนราชการเป็นกระทรวง มีการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้มีโอกาสก้าวหน้าในชีวิตและสังคมด้วยการศึกษา ซึ่งได้เริ่มมีการศึกษาในระบบโรงเรียนขึ้น (กรมวิชาการ, ๒๕๒๗, หน้า ๑๑๕-๑๑๖) อย่างไรก็ตาม ในส่วนการศึกษาของชาติที่เป็นการศึกษาในระบบโรงเรียนที่ได้เริ่มปฏิรูปตามโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๔๑ นั้น เป็นการศึกษาเล่าเรียนหนังสือก่อน ส่วนการศึกษาวิชาช่างยังคงดำเนินการศึกษา เช่นเดียวกับในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ มีการศึกษาวิชาช่างในบ้าน วัด และวัง (รุ่งอรุณ กุลธำรง, ๒๕๓๗, หน้า ๕๙) ต่อมาจึงได้พัฒนาเป็นการศึกษาวิชาช่างในโรงเรียน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ การสืบทอดวิชาช่างในบ้าน

ในอดีตนั้นอาชีพช่างเป็นอาชีพรองจากการทำนา หรือไม่ก็เป็งานอดิเรกทำขึ้นเพื่อใช้สอยในครัวเรือนก่อน เมื่อกิจการงานมีความเจริญดีจึงยึดเป็นอาชีพ ขยายออกไปกลายเป็นหมู่บ้านช่าง เช่น บ้านหม้อ บ้านบุ บ้านช่างหล่อ เป็นต้น หมู่บ้านอื่นที่ขาดแคลนสิ่งใดก็ไปหาซื้อมาจากหมู่บ้านที่มีการทำจำหน่าย การเรียนการสอนวิชาช่างไม่มีเอกสารตำราเป็นลายลักษณ์อักษร จะมีบ้างก็เพียงสมุดภาพร่างหรือต้นแบบของครูช่างในสำนักต่าง ๆ การสอนจึงเป็นการถ่ายทอดสืบต่อกันในลักษณะมุขปาฐะ หรือสอนกันด้วยคำพูด ประกอบกับการฝึกฝน ผู้ที่มาฝากตัวเป็นศิษย์จะมีลักษณะเดียวกับการเป็นลูกศิษย์พระ คือไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน และค่าใช้จ่ายในการกินอยู่ ผู้ฝากตัวเป็นศิษย์มีหน้าที่รับใช้ปฏิบัติครูทั้งในด้านความรู้ และในด้านส่วนตัวเป็นการทดแทนพระคุณครู ถ้าวรับใช้ไปนาน ๆ จนมีความชำนาญมากแล้ว ครูจะให้ศิษย์เป็นผู้ลงมือทำงานที่ไม่

สำคัญและไม่ยากนัก โดยครูจะคอยควบคุมแนะนำ และให้รางวัลบ้างตามสมควรแก่ฝีมือ เมื่อฝึกหัดเล่าเรียนจนเห็นว่ามีความรู้ดีแล้ว ก็ออกไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองต่อไป (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๑๒, หน้า ๑๗๙, ๒๒๘) การสร้างงานจะเป็นไปตามขนบนิยมของแต่ละสกุลช่าง ช่างรุ่นหลังจึงมักทำตามแบบอย่างของครู ไม่มีโอกาสได้แสดงความสามารถของตนเองอย่างอิสระหรือนอกครู นอกจากนี้วิชาช่างบางประเภทต้องสงวนไว้เป็นอาชีพของสมาชิกในกลุ่ม จึงไม่ถ่ายทอดให้คนนอก เพราะเกรงว่าจะแย่งงานกันทำ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ช่างโบราณหวนวิชา วิชาช่างจึงจำกัดอยู่ในวงแคบ ๆ ไม่แพร่หลาย

๓.๒ การสืบทอดวิชาช่างในวัด

เนื่องจากวัดยังคงมีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดเป็นแหล่งรวมสรรพวิชาการต่าง ๆ รวมทั้งวิชาช่าง วัดแต่ละวัดอาจมีชื่อเสียงเฉพาะในแต่ละทาง เช่น ทางช่างเขียน ทางช่างดอกไม้ไฟ ทางช่างปั้นปูนสด เป็นต้น แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกวัดจะเป็นสำนักช่าง หากแต่คงเป็นความสนใจของพระภิกษุในวัดมากกว่า และการได้บวชในวัดที่เป็นสำนักช่างกับพระที่เป็นช่างก็คงทำให้ได้เรียนรู้และฝึกหัดการช่างไปในตัว (ศรีธณีย์ ทองปาน, ๒๕๓๔, หน้า ๖๔) นอกจากวัดไทยจะมีช่างแล้ว วัดจีนในเมืองไทยก็มีช่างฝีมือ และมีการถ่ายทอดวิชาช่างด้วยเช่นกัน ดังมีบันทึกใน จ.ศ. ๑๒๔๒ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ในขณะนั้น ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ด้วยข้าพระพุทธเจ้าไปเกลี้ยกล่อมจีน ๆ ช่างเขียนเป็นสิบของพระครูบริหารองค์พรต คนหนึ่งสำ(หรับ)ทำกงเต็ก มีฝีมือฉลาดเจดีย์เขียนได้ดี ๆ การทำกระดาดและปิดทองก็ทำหมดจด บันดาจีนที่เป้นช่าง ๆ รับราชการอยู่จะสู้ฝีมือจีน ๆ คนนี้ไม่ได้” (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จ.ศ. ๑๒๔๒, หน้า ๑๙๑)

การเรียนรู้งานช่างในวัดเป็นระบบที่เปิดกว้าง วัดสามารถรับผู้สนใจเข้ามาเรียนรู้ และฝึกฝน (ยกเว้นไม่สามารถรับผู้หญิงเข้ามาเรียนรู้ หรือฝึกฝนได้ เนื่องจากข้อห้ามทางพระวินัยที่ห้ามพระสงฆ์ยุ่งเกี่ยวกับผู้หญิง) วัดจึงเป็นสถานศึกษาวิชาช่างให้กับชาวบ้าน ชาววัด และชาววัง ทั้งพระสงฆ์และวัดจึงเป็นผู้สืบทอดวิชาช่างทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งได้ปรากฏรายชื่อพระสงฆ์ที่เป็นครูช่างมากมาย เช่น สมัยรัชกาลที่ ๑ พระอาจารย์นาค ช่างเขียน วัดระฆังโฆสิตาราม, สมัยรัชกาลที่ ๓ พระมหาเนียม ช่างเขียน, หลวงปู่รัก ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างปั้น, สมัยรัชกาลที่ ๔ พระอาจารย์ธรรม ช่างเขียน วัดเชิงท่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หลวงพ่อฤทธิ์ ช่างแกะ วัดพลับพลาชัย, สมัยรัชกาลที่ ๕ พระครูธรรมรัต ช่างเขียน วัดราชบูรณะ, พระครูปั้น ช่างเขียน วัดบวรนิเวศวิหาร, พระเปี่ยม ช่างหล่อ วัดจักรวรรดิ, พระครูวิโรจน์รัตโนบล ช่างเขียน ช่างแกะ

ช่างปูน วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (สงวน รอดบุญ, ๒๕๓๐, ๙๖-๑๒๗) พระช่างเหล่านี้จะทำงานช่างให้กับวัด และทำหน้าที่เป็นครูช่างถ่ายทอดวิชาช่างให้กับพระเถระหรือชาวบ้านที่สนใจ วัดจึงเป็นแหล่งช่างและสถานศึกษาที่สำคัญ ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกสรรพวิชาต่าง ๆ ไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเพื่อไม่ให้สูญหาย และให้เป็นแหล่งศึกษาวิชาความรู้ของคนทั่วไป ซึ่งก็ได้เป็นไปดังความตั้งใจของทั้งสองพระองค์ ดังเช่นที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเล่าวิธีการศึกษาวิชาช่างของพระองค์ แก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความว่า

...เมื่อเกล้ากระหม่อมยังเล็ก โปรดเกล้าฯ มอบหน้าที่ให้เป็นคนประจำเลี้ยงพระฉันเวรทุกวัน เวลาเลี้ยงพระแล้วก็เลยออกประตูฉนวนเที่ยวดูรูปเขียนพระระเบียง แล้วก็จำสิ่งที่พึงใจไปเขียนที่เรือนบ้าง บนบานตู้ไม้ทาสีน้ำมันด้วยดินสอยาว มาเมื่อรู้สึกลายหลังว่า การเขียนรูปภาพตามวัดนั้นเป็นการดี เป็นทางชักนำให้เด็กรักวิชาช่าง ทำให้ช่างเกิดขึ้นในแผ่นดิน... (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๕, หน้า ๑๙๒-๑๙๓)

จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าวัดเป็นสถานที่รวบรวมสรรพวิชาฝีมือช่างชั้นเยี่ยมที่แสดงเป็นผลงานศิลป์ และบันทึกไว้เป็นหลักฐาน พร้อมเปิดโอกาสให้ทุกคนทุกระดับชั้นได้เข้ามาศึกษาค้นคว้าได้อย่างอิสระ

๓.๓ การสืบทอดวิชาช่างในวัง

พระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล ตลอดจนวังต่าง ๆ เป็นสถานศึกษาวิชาช่างสำหรับชั้นสูง ชุนนาง ข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นแหล่งการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เพราะเป็นแหล่งรวมบุคคลที่มีความรู้ทางวิชาช่างสิบหมู่ไว้มาก สามารถศึกษาได้ทั้งกับบุคคล ศิลปวัตถุ หรือถาวรวัตถุที่ถูกสร้างขึ้นอย่างวิจิตรบรรจง ตลอดจนการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัง (รุ่งอรุณ กุลธำรง, ๒๕๓๗, หน้า ๗๗-๗๘)

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งผู้อุปถัมภ์งานช่าง และขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงเป็นนายช่างด้วย ดังที่รัชกาลที่ ๒ ทรงพระปรีชาสามารถในวิชาช่างแกะ คือทรงแกะหน้าหุ่นพระยารักใหญ่ พระยารักน้อย และบานทวารของวิหารพระศรีศากยมุณี (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, ๒๕๐๕, หน้า ๕๗๙) อีกทั้งปั้นหุ่นพระประธานในพระอุโบสถ วัดอรุณราชวราราม (นิพนธ์ ขำวิไล, ๒๕๒๑, หน้า ๗๖-๘๐) พระองค์ทรงศึกษาในเวลา

พระราชานุกิจฝ่ายใน ดังมีบันทึกไว้ความว่า

...ตอนกลางวันอันเป็นเวลาสำหรับประภาษราชกิจฝ่ายในนั้นมักทรงการช่าง ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดการช่างต่าง ๆ การแกะสลักทรงได้ชำนาญานาญด้วยฝีมือพระหัตถ์ โปรดให้ตั้งโรงงานสำหรับช่างมหาดเล็กขึ้นในพระราชวัง มีเวลาเสด็จประพาสการช่างทุก ๆ วัน...(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,, ๒๔๙๓, หน้า ๓๓)

ในการที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงส่งเสริมบำรุงการช่างนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า

...อันการบำรุงฝีมือช่าง เป็นการพันวิสัยราษฎรจะทำได้เอง ด้วยต้องการทุนรอนตลอดจนอำนาจในการก่อสร้าง จำต้องเป็นการหลวงพระเจ้าแผ่นดินต้องทรงเป็นพระราชธุระเอง จึงจะรวบรวมแนะนำและลงทุนรอนให้ช่างทำการอันประกอบด้วยฝีมือให้ได้ สิ่งและการที่จะทำเพื่อบำรุงฝีมือช่างนั้น ถ้าเป็นเครื่องเงินทองของละเอียดก็ทำเครื่องราชูปโภค ตลอดจนเครื่องยศสำหรับพระราชทานผู้อื่น ถ้าเป็นของเนื่องในวิชาก่อสร้างแกะสลัก ชาติเขียน ก็มีแต่สร้างวัดสร้างวัง เป็นต้น เพราะฉะนั้นการที่สร้างวัดสร้างพระราชวังครั้งรัชกาลที่ ๑ ก็ดี ในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ต่อมาก็ดี นับเนื่องในการบำรุงวิชาช่างไทยให้กลับคืนดีขึ้นสำหรับพระนคร...(พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, ๒๕๐๕, หน้า ๕๗๐)

การที่ต้องมีการฝึกหัดเล่าเรียนวิชาช่างสิบหมู่ในพระราชวังก็เพื่อสนองความต้องการรับใช้เบื้องพระยุคลบาทโดยมีสภาพการศึกษาวิชาช่างที่บันทึกไว้ความว่า

...ท้องพระโรงถ้ามีงานการจึงจักวาดที่ ๑ โดยปกติใช้เป็นโรงเรียนช่างไม้ ช่างเขียนช่างสลัก ช่างประดับกระຈก จนถึงช่างเขียนผู้หญิงออกมาเขียนทองผ้าลายทอง ก็เขียนที่ท้องพระโรง บางทีมีช่างทหารในญวนมาทำงานสมทบ ถ้าเร่งรัดก็เลี้ยงสำหรับทำงานจนกลางคืนดึกตื่น จุดได้จุดตะเกียงแดงไปทั้งนั้น...(สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, ๒๕๒๘, หน้า ๕๓)

จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่าสถานที่เรียนวิชาช่างสิบหมู่ในวัง คือท้องพระโรง ซึ่งมีการเรียนการฝึกฝน และทำงานกันทั้งช่างไม้ ช่างเขียน ช่างสลัก ช่างประดับกระຈก ช่างเขียนผู้หญิงที่เขียนทองผ้าลายทอง รวมกันอยู่ในท้องพระโรงนี้ หากมีงานเร่งด่วนจะทำงานกันทั้งกลางวัน และกลางคืน นอกจากการศึกษาศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในวังหลวงแล้ว ยังมีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในพระราชวังบวรสถานมงคลเช่นกัน ดังมีการบันทึกหลักฐานว่า "ในสมัยรัชกาลที่ ๕ กรมพระราชวัง

บวรวิไชยชาญ โปรดในการช่างต่าง ๆ มาแต่เดิม ทรงจัดตั้งโรงงานการช่างขึ้นในวังนำหลายอย่าง ทั้งช่างหล่อ ช่างกลึง ช่างเคลือบ ของที่ทรงประดิษฐ์คิดทำขึ้นล้วนเป็นฝีมืออย่างประณีตจะหาเสมอได้โดยยาก” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๕๓, หน้า ๘๑)

การเรียนรู้วิชาช่างของเจ้านายมีบันทึกไว้ว่า พระองค์เจ้าวัฒนา (หม่อมเจ้าใหญ่) ในกรมหมื่นสิทธิสุขุมการ

ครั้นลาผนวชแล้วได้ตามเสด็จพระบิดาเข้ามาที่โรงทองที่ในพระบรมมหาราชวังเป็นเนื่องกิจ ด้วยเมื่อในรัชกาลที่ ๔ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการได้ทรงกำกับราชการโรงทองหลวง พระองค์เจ้าวัฒนาตามเสด็จเข้ามาจึงมาหัดวิชาช่างทอง และเปนเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตา ด้วยเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นเมื่อหัดเปนช่างทองอยู่นั้น ได้พระราชทานรางวัลทองทศทองพิศเปนต้นเรื่อง ฯ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๔๖๓, หน้า ๗)

นอกจากนี้ก็ยังมียุทธวิธีการเรียนรู้งานช่างของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเล่าเรื่องการศึกษาวิชาช่างของพระองค์ ถวายแก่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีความดังนี้

...คราวสมโภชพระนครร้อยปี ความเบิกบานใจของเกล้ากระหม่อมคราวใดจะเสมอเหมือนคราวนั้นไม่มี เพราะกำลังศึกษาการเขียนโดยความรัก ตัวก็มีหน้าที่ด้านทำการปฏิสังขรณ์หอพระคันธารราษฎร์...เดินรอบพระระเบียงดูร่าง ดูเขียนกันวันละรอบเป็น อย่างน้อย ใครเขียนดี ๆ ก็ทอดไมตรีวิสาสะด้วย ฟังเขาพูดเรื่องเขียนบ้าง ช่วยเป็นลูกมือ เขาทาสีตัดเส้นตัวเลว ๆ จับจำคำติเตียนและแนะนำของเขาเป็นครู สังเกตกลเม็ดในการเขียนอยู่ตลอดเวลา...(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๔, หน้า ๒ : ๑๘๙ - ๑๙๐)

จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่าพระองค์ทรงเรียนรู้วิชาช่างด้วยพระองค์เอง จากการดู การสังเกต และการได้เข้าไปเป็นผู้ช่วยช่าง เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะต่าง ๆ โดยมีได้ถือพระองค์ และ ให้เกียรติคำแนะนำเหล่านั้นเป็นดังครู ทำให้เห็นถึงความมุนะอุสาหะพากเพียรในการได้มาซึ่ง ความรู้ในการเป็นช่างที่มีฝีมือ

๓.๔ การสืบทอดวิชาช่างในโรงเรียน

การฝึกฝนในกรมช่างของหลวงที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นสูง รูปแบบงานช่างมักจะเป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ และ

ความนิยมของเจ้านาย เช่น สมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดศิลปะแบบจีน ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดศิลปะแบบตะวันตก และพระราชนิพนธ์ได้สืบต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ จนเกิดความนิยมศิลปะตะวันตกกันอย่างแพร่หลายในราชสำนัก ข้าราชการบริพาร และคหบดี ความนิยมในศิลปะตะวันตกส่งผลกระทบต่องานช่าง และศิลปะแบบไทยประเพณี จนพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.ป๋ม มาลากุล) เกิดความวิตกว่าการช่างจะตกต่ำ และอาจสูญหายหากไม่ได้รับการฟื้นฟูและส่งเสริม จึงเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดในการจัดตั้งโรงเรียนช่างขึ้นมา โดยมีการเสนอร่างความเห็นที่จะจัดการศึกษาศิลปศาสตร์เพื่อทำนุบำรุงการเลี้ยงชีพของมหาชน (Industrial School) ทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๑ มีความว่า

...การบำรุงศิลปศาสตร์สำหรับให้ความรู้และอุดหนุนชักชวนให้กุลบุตรทั้งหลายมีฝีมือและความขยันขันแข็งที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการช่าง...จัดตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนสำหรับฝึกหัดไพร่ฟ้าประชากรราษฎรทั่วไป ซึ่งมีชื่อในภาษาอังกฤษว่า Industrial School...

โรงเรียนศิลปศาสตร์นี้จะฝึกหัดและสอนในความรู้ ๓ สถาน หัตถกรรม คือ การช่าง... คือ ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างสลัก ช่างแกะ ช่างปั้น ช่างเหล็กวิเศษ ช่างเขียน ช่างปิดทอง... ตั้งตั้งแต่เพียงนี้ก่อน การเหล่านี้จะต้องมีผู้ฝึกหัดประจำส่วนทุก ๆ อย่าง และศิลปะใดที่เป็นสิ่งที่ไทยทำได้ ควรให้ครูไทยเป็นผู้ฝึกหัด... (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, รศ. ๑๑๗, ร.๕ ศ.๒/๓)

พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้เริ่มจากการตั้งสโมสรช่างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ เพื่อให้ช่างนำผลงานของตนมาจำหน่ายและเปิดสอนวิชาช่างให้แก่ผู้สนใจ ในระยะแรกสโมสรช่างได้เปิดสอนวิชาช่างแกะสลัก ช่างถม และช่างไม้ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้โอนไปขึ้นกับสามัคยาจารย์สมาคมขึ้นกับกรมราชบัณฑิต มีโรงงานอยู่บริเวณโรงเรียนราชบูรณะ ในปีพ.ศ. ๒๔๔๔ กระทรวงธรรมการได้จัดระบบการศึกษาใหม่ สโมสรช่างได้ยกฐานะเป็นโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณะ ซึ่งเป็นโรงเรียนช่างศิลป์แห่งแรกของสยาม ภายหลังโรงเรียนย้ายมาขึ้นอยู่กับกระทรวงธรรมการ และในวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดโรงเรียน พร้อมทั้งพระราชทานชื่อโรงเรียนใหม่ว่า โรงเรียนเพาะช่าง มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบทอดวิชาการช่างและช่างศิลป์ของไทย โดยสอนวิชาช่างแบบประเพณีเป็นวิชาหลัก วิชาที่เปิดสอนได้แก่ การวาดเขียน การปั้นรูป ช่างแกะสลัก ช่างทองรูปพรรณ ช่างถม ช่างกลึง และช่างไม้ ต่อมาเมื่อสังคมพัฒนาตามอย่างประเทศตะวันตกมากขึ้น และมีครูอาจารย์ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศโดยเฉพาะจากยุโรปเข้ามาสอนหลายคน ทำให้การเรียนการสอนในโรงเรียนเพาะช่างเปลี่ยนแปลงไป โดยการนำแนวการเรียนการสอนศิลปะแบบตะวันตกเข้ามาสู่โรงเรียน ทำให้นาย

จิตร บัวบุศย์ ขณะดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเพาะช่างได้ขยายแผนกหัตถกรรมออกไปอีก ๖ แผนก ได้แก่ เครื่องโลหะ เครื่องทอเย็บ เครื่องรัก เครื่องไม้ เครื่องไม้ไผ่ และเครื่องเงิน ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ โรงเรียนเพาะช่างได้ปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนหลายอย่าง มีวิชาทฤษฎีสี วิชาองค์ประกอบศิลป์ วิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ ซึ่งเป็นวิชาศิลปะตะวันตก (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ๒๕๔๘, หน้า ๑๘๘-๑๘๙) ทำให้ในปีพ.ศ. ๒๕๑๔ ได้มีการพิจารณาความสำคัญของการศึกษาศิลปะประจำชาติขึ้น โดยศาสตราจารย์เฉลิม นาคีรักษ์ ซึ่งเป็นผู้บริหารขณะนั้น นับเป็นการปฏิรูปอย่างสำคัญอีกครั้งหนึ่งโดยแยกการศึกษาแบบสากล และแบบประจำชาติออกจากกันอย่างชัดเจน การศึกษาของเพาะช่างจัดวิชาต่าง ๆ เพิ่มขึ้นตามความต้องการกำลังคนของตลาดแรงงานซึ่งรัฐบาลมีนโยบายจะนำประเทศเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม

การศึกษาศิลปะประจำชาติ แยกตัวออกมาตั้งเป็นคณะ รวมอยู่ในวิทยาเขต มีแผนกวิชา ๓ แผนก คือ จิตรกรรมไทย ประติมากรรมไทย และหัตถศิลป์ เริ่มใช้หลักสูตรที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ในปีการศึกษา ๒๕๑๗ โดยภารกิจหน้าที่ของคณะศิลปประจำชาติ คือ จัดการศึกษาสุนทรียรสในศิลปะไทยให้เข้าใจวัสดุ วิธีการรูปแบบ ความเป็นมา คตินิยมที่สืบทอดกันมา ผักผ่อนบรมให้เกิดการสืบต่อ และประยุกต์ผสมรควัฒนธรรมให้เป็นสิ่งแสดงเอกลักษณ์ของชาติไทยได้ตลอดไป สำหรับนักศึกษาคณะศิลปประจำชาติ มีหน้าที่ศึกษาเพื่อรู้จัก เข้าใจและนิยมชมชอบวัฒนธรรมของตนเอง ศึกษาผู้อื่นและวิทยาการของโลก เพื่อปรับตัวเข้ากับผู้อื่น และยอมรับความเปลี่ยนแปลงของโลก พร้อมที่จะใช้วิทยาการที่ก้าวหน้าได้ แต่นักศิลปประจำชาติสร้างงานศิลปะอยู่บนรากฐานความดีงามของบรรพบุรุษในสายวัฒนธรรมไทย (คณะศิลปประจำชาติ, วิทยาเขตเพาะช่าง, ๒๕๔๐, หน้า ๓, ๓๔-๓๕)

การบริหารจัดการโครงสร้างหลักสูตรการเรียนการสอนได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๔) วิทยาลัยเพาะช่างกลายเป็นคณะหนึ่งของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ (โรงเรียนเพาะช่างเดิม) มีหลักสูตรการเรียนการสอน ๒ ปี และ ๔ ปี ทั้งสองหลักสูตรมีวิชาเรียนในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ที่จะได้ใช้เป็นพื้นฐานในการทำงาน การใช้ชีวิตในสังคม สำหรับหมวดวิชาเฉพาะ และหมวดวิชาเลือกเสรี เป็นวิชาชีพเฉพาะแต่ละด้านที่ช่วยฝึกพัฒนาทักษะฝีมือ ความรู้เรื่องเกี่ยวกับงานช่างแต่ละแขนง (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์, ๒๕๕๔)

นอกจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์แล้ว ยังมีวิทยาลัยช่างศิลป์ที่มีการเรียนการสอนที่เน้นงานศิลปะไทย โดยเฉพาะสาขาวิชาช่างสิบหมู่ในระดับการศึกษาประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) (วิทยาลัยช่างศิลป์, ๒๕๕๔) และยังมีศึกษางานช่าง

ศิลปะไทยโบราณช่างสิบหมู่ในรูปแบบศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนกาญจนาภิเษก (วิทยาลัยในวัง) ซึ่งเป็นการอบรมระยะสั้น ๘๐๐ ชั่วโมง มีรายวิชาที่เปิดสอน ๑๐ หมู่ช่าง ดังนี้

๑. หมู่ช่างเขียน (งานจิตรกรรมไทย)
๒. หมู่ช่างรัก (งานประดับมุก)
๓. หมู่ช่างแกะ (งานแกะสลักไม้)
๔. หมู่ช่างปั้น (งานปั้นไทย)
๕. หมู่ช่างหุ่น (งานหัตถ์)
๖. หมู่ช่างหล่อ (งานปั้น-หล่อ)
๗. หมู่ช่างบุ (งานสลักปูน)
๘. หมู่ช่างกลึง (งานกลึงไม้)
๙. หมู่ช่างสลัก (งานสลักหิน)
๑๐. หมู่ช่างปูน (งานปูนฉาบ-ก่อ)

โดยศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนแห่งนี้เป็นพระราชดำริในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังร่วมกับสำนักงานบริหารงาน การศึกษาออกโรงเรียนจัดตั้งศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนกาญจนาภิเษก (วิทยาลัยในวัง) ขึ้นใน ที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม เป็นการขยายชั้น เรียนโรงเรียนผู้ใหญ่ว่าพระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวังชาย) วิชาช่างสิบหมู่ เพื่อการมีงานทำ เป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลวโรกาสเสด็จเถลิงถวัลย์ ราชสมบัติเป็นปีที่ ๕๐ เริ่มเปิดทำการและฝึกอบรม ช่างรัก (งานประดับมุก) เป็นช่างแรก เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๓๙ นอกจากนั้นได้ทำการฝึกอบรมงานศิลปวัฒนธรรมไทย วิถีชีวิตของ หญิงไทยในอดีต อาทิ แกะสลักผัก ผลไม้ ดอกไม้ ใบตอง อาหารคาวหวาน เครื่องหอม เครื่องแขวน ไทย เป็นต้น (ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนกาญจนาภิเษก (วิทยาลัยในวัง), ม.ป.ป.)

นอกจากนี้การสืบสานงานช่างไทยโบราณยังได้รับพระกรุณาจัดตั้งขึ้นในพระบรม ราชนูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถที่สำคัญคือ ศูนย์ศิลปาชีพ บางไทร โดย จัดให้มีการฝึกอบรมบรรดาบุตรหลานเกษตรกรของชาวไร่ ชาวนา ผู้ยากไร้ให้มีอาชีพเสริมด้วยการ ผลิตงานศิลปาชีพ อันได้แก่งานช่างฝีมือด้านศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาทั้ง ด้านฝีมือและศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้ดีขึ้นเป็นลำดับ ส่งความเป็นเลิศในแต่ละสาขาและรักษาไว้ ซึ่งเอกลักษณ์ของศิลปกรรมไทยในด้านที่มีความประณีต สวยงาม แปลกใหม่ และสมบูรณ์แบบ มีการฝึกอบรมทั้งสิ้น ๓๑ แผนก เช่น แผนกช่างเครื่องเรือนไม้ ช่างปั้นตุ๊กตาชาววัง ช่างตัดเย็บ

เสื้อผ้า และปักจักร ช่างประติมากรรม ช่างโลหะ ช่างศิลปะประติมากรรม ช่างจิตรกรรมประยุกต์ ช่างประติมากรรมหัตถ์ ช่างปักผ้า ช่างฝังมุก เป็นต้น (ศูนย์ศิลปาชีพ บางไทร, ๒๕๕๔) จะเห็นได้ว่าจากอดีตจนถึงปัจจุบันสถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์งานช่างศิลป์ไทยมาโดยตลอด เพื่อส่งเสริม สืบสานภูมิปัญญาไทย และช่วยเหลือราษฎรให้มีอาชีพพึ่งพาตัวเองได้

สภาพและบทบาทของช่างปิดทองคำเปลวในปัจจุบัน

จากความเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคมไทยที่สืบเนื่องมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ ๒ นั้น ทำให้กลุ่มช่างปิดทองคำเปลวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของช่างศิลป์ไทย และมีความสำคัญต่อการสร้างงานศิลป์เกือบทุกแขนงต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมใหม่ ๆ เพื่อรักษาสภาพและบทบาทของตนเอง โดยได้ทำการศึกษาของกลุ่มช่างปิดทองคำเปลว ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มช่างหลวง และกลุ่มช่างอิสระ ทั้งนี้เพื่อนำเสนอให้เห็นถึงความเหมือน ความต่างในด้านต่าง ๆ รวมทั้งการประสานเชื่อมโยงกันภายในกลุ่ม และระหว่างกลุ่มของช่างทั้งสอง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ช่างหลวง

๑.๑ สถานภาพของช่าง

ช่างหลวงเป็นช่างในสังกัดกลุ่มงานช่างปิดทองระดับกระจุก ภายใต้กลุ่มประณีตศิลป์ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

๑.๑.๑ การเข้ามาปฏิบัติงาน

การได้เข้ามาปฏิบัติงานต้องผ่านขั้นตอนการสอบคัดเลือกเพื่อบรรจุเข้ารับราชการเป็นข้าราชการพลเรือนสามัญ ตามความในมาตรา ๕๕ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ.๒๕๕๑ ประกอบกับมติคณะกรรมการคัดเลือก โดยแต่ละตำแหน่งต้องมีคุณสมบัติทั่วไป และคุณสมบัติเฉพาะสำหรับตำแหน่งงานนั้น ซึ่งผู้สมัครต้องมีคุณสมบัติทางการศึกษาจากสถาบันการศึกษาตรงตามตำแหน่งงาน ขั้นตอนการคัดเลือกจะใช้การทดสอบความรู้ความสามารถที่ใช้เฉพาะตำแหน่ง (๒๐๐ คะแนน) และความเหมาะสมกับตำแหน่ง (สัมภาษณ์) (๑๐๐ คะแนน) โดยผู้ที่ผ่านการคัดเลือก และได้รับการขึ้นบัญชีต้องเป็นผู้ที่ได้คะแนนในการคัดเลือกภาคความรู้ความสามารถที่ใช้เฉพาะตำแหน่ง (สอบข้อเขียน/ปฏิบัติ) ไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๖๐ และภาคความเหมาะสมกับตำแหน่ง (สอบสัมภาษณ์) ไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๖๐ (กรมศิลปากร, ๒๕๕๔) จากการสัมภาษณ์พบว่าช่างในกลุ่มงานช่างปิดทองระดับกระจุกทุกคนจบการศึกษาระดับปริญญาตรี และส่วนใหญ่จบจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ (โรงเรียน

เพาะช่างเดิม) รองลงมาคือสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ และวิทยาลัยครูสวนสุนันทา (ช่างหลวง, สัมภาษณ์, ๗ ธันวาคม ๒๕๕๔)

๑.๑.๒ อัตราเงินเดือน

ผู้ที่ผ่านการคัดเลือกเพื่อบรรจุเข้ารับราชการพลเรือนสามัญโดยมีวุฒิปริญญาตรี หรือคุณวุฒิอย่างอื่นที่เทียบได้ในระดับเดียวกันจะได้รับเงินเดือนระหว่าง ๙,๑๔๐-๙,๖๙๐ บาท ทั้งนี้จะได้รับเงินเดือนเท่าใดให้เป็นไปตามที่ อ.ก.พ.กระทรวงกำหนด ส่วนวุฒิปริญญาตรี หรือวุฒิอย่างอื่นที่เทียบได้ในระดับเดียวกันที่มีหลักสูตรกำหนดเวลาศึกษาไม่น้อยกว่า ๕ ปี ต่อจากวุฒิประกาศนียบัตรมัธยมศึกษาตอนปลาย จะได้รับเงินเดือนระหว่าง ๙,๙๔๐-๑๐,๕๔๐ บาท ทั้งนี้จะได้รับเงินเดือนเท่าใดให้เป็นไปตามที่ อ.ก.พ.กระทรวงกำหนด และวุฒิปประกาศนียบัตรวิชาชีพ ชั้นสูง หรือคุณวุฒิอย่างอื่นที่เทียบได้ในระดับเดียวกัน อัตราเงินเดือนระหว่าง ๗,๖๗๐-๘,๑๔๐ บาท ทั้งนี้จะได้รับเงินเดือนเท่าใดให้เป็นไปตามที่ อ.ก.พ.กระทรวงกำหนด (กรมศิลปากร, ๒๕๕๔, หน้า ๑-๒)

ช่างหลวงจะปฏิบัติงานตามวันและเวลาราชการ หากต้องทำนอกเวลาราชการจะได้รับค่าตอบแทนเพิ่มขึ้นด้วย และได้รับสวัสดิการคุ้มครองตามกฎหมาย มีสถานที่หลักในการปฏิบัติงานแน่นอน ซึ่งตั้งอยู่ที่สำนักช่างสิบหมู่ ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม แต่บางกรณีอาจมีการปฏิบัติงานนอกสถานที่ ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานที่หรือที่ตั้งของสิ่งที่จะทำการปิดทอง ช่างกลุ่มนี้มีโอกาสเจริญก้าวหน้าได้จากการปรับขึ้นเงินเดือน ตำแหน่งหน้าที่ตามผลงาน และอายุการทำงาน ซึ่งมักจะเข้าทำงานตั้งแต่จบการศึกษา และปฏิบัติงานเรื่อยไปจนครบอายุเกษียณราชการ

๑.๑.๓ สภาพความเป็นอยู่โดยทั่วไป

จากตำแหน่งหน้าที่การงาน อัตราเงินเดือน และสวัสดิการที่ได้รับจากการบรรจุเป็นข้าราชการพลเรือนสามัญดังกล่าวมาแล้วนั้น บ่งบอกถึงความมั่นคงได้เป็นอย่างดี ประกอบกับมีสวัสดิการบ้านพักข้าราชการที่ตั้งอยู่ภายในสำนักช่างสิบหมู่ จึงช่วยให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการเช่าหรือซื้อบ้านพักอาศัย และค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปกลับระหว่างที่พักกับที่ทำงาน อีกทั้งสถานที่ตั้งของสำนักช่างสิบหมู่เป็นย่านชานเมือง สภาพแวดล้อมจึงไม่มีห้างร้านที่ใหญ่โตอันเป็นเหตุให้ต้องมีการใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ช่างหลวงแต่ละท่านแต่งกายในชุดเรียบร้อยตามสภาย ไม่มีแบบฟอร์ม หรือชุดหู้หรืที่ต้องประกวดประชันกัน ท่ามกลางสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายทำให้ช่างหลวงกลุ่มนี้อยู่ได้อย่างพอเพียง ไม่ขัดสน (สุธิ์ เสลา, สัมภาษณ์, ๑ เมษายน ๒๕๕๔) แต่สำหรับช่างหลวงบางท่านที่ต้องการมีรายได้เสริมจะรับทำงานพิเศษนอกเวลาราชการจากบุคคลภายนอก ซึ่งจะได้รับความไว้วางใจในความสามารถจากการเป็นช่างสิบหมู่ โดยการ

ติดต่อผ่านมาทางหน่วยงาน หรือเป็นการติดต่อเองส่วนตัวกับผู้ว่าจ้าง หรือติดต่อผ่านช่างอิสระ ภายนอกที่มีความรู้จักคุ้นเคยกัน (ช่างหลวง, สัมภาษณ์, ๑ เมษายน ๒๕๕๔) อาชีพนี้จึงนับว่าเป็น อาชีพที่มีเกียรติและมีความมั่นคงสูง

๑.๒ บทบาทหน้าที่ของช่าง

เนื่องจากงานช่างปิดทองคำเปลวได้รวมอยู่กับการประดับกระจก ภายใต้กลุ่ม ประณีตศิลป์ ทำให้มีการกำหนดภาระหน้าที่ไว้ดังนี้

๑.๒.๑ ศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์และรวบรวมหลักฐานที่เกี่ยวกับงานช่างประณีต ศิลป์ (งานในลักษณะงานช่างสิบหมู่ประเภทต่าง ๆ เช่น ช่างเขียน ช่างลายรดน้ำ ช่างแกะสลัก ช่าง ไม้ประณีต ช่างโลหะประณีต ช่างศิราภรณ์ ช่างปิดทอง ช่างประดับกระจก ช่างมุก ช่างสนะ ช่าง บัณเฑาะว์ เป็นต้น)

๑.๒.๒ ออกแบบ เขียนแบบ และสร้างสรรค์งานประณีตศิลป์

๑.๒.๓ ซ่อมและสร้างเชิงอนุรักษ์งานศิลปกรรม และงานประณีตศิลป์

๑.๒.๔ พัฒนาเทคนิคฝีมือและศักยภาพด้านช่างประณีตศิลป์

๑.๒.๕ จัดทำเอกสารทางวิชาการงานช่างประณีตศิลป์

๑.๒.๖ ให้บริการความรู้ข้อมูลทางวิชาการด้านประณีตศิลป์

๑.๒.๗ ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่ เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย (กรมศิลปากร, ๒๕๕๔, หน้า ๙)

๑.๓ การบริหารจัดการองค์กร

กลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจกอยู่ในสังกัดสำนักช่างสิบหมู่ มีผู้อำนวยการสำนัก เป็นผู้บริหารสูงสุด รองลงมาเป็นผู้ช่วยฝ่ายต่าง ๆ และมีหัวหน้ากลุ่มงานเป็นผู้บริหารจัดการงาน ภายในกลุ่มของตนเอง ปัจจุบันกลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจกมีสมาชิกจำนวน ๑๒ คน ประกอบด้วย

นักวิชาการช่างศิลป์ ระดับ ปก./ชก.	๑	คน
นายช่างศิลปกรรม ระดับ ปง./ชง.	๕	คน
นายช่างประณีตศิลป์ ระดับ ท.๑	๔	คน
ช่างประณีตศิลป์ ชั้น ๔	๑	คน
ช่างประณีตศิลป์ ชั้น ๓	๑	คน

สมาชิกทุกคนภายในกลุ่มสามารถทำงานปิดทองประดับกระจกได้ทุกขั้นตอน เช่น ในการปฏิบัติงานกรณีปกติจะแบ่งงานกันทำตามความสามารถของสมาชิกภายในกลุ่มงาน

สำหรับในกรณีทำงานประจำมีมากกว่าปกติ เนื่องจากมีงานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น งานเฉลิมพระชนมพรรษา หรืองานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพพระราชวงศ์ เป็นต้น กำลังคนของกลุ่มช่างปิดทองประดับกระจกไม่เพียงพอต่อปริมาณงานที่เพิ่มมากขึ้น และมีระยะเวลาที่จำกัด ทำให้ต้องขอความร่วมมือจากกลุ่มงานประณีตศิลป์กลุ่มอื่น ๆ ที่มีความสามารถในงานปิดทอง คือ กลุ่มงานช่างเขียนและช่างลายรดน้ำ, กลุ่มงานช่างแกะสลักและช่างไม้ประณีต, กลุ่มงานช่างโลหะและศิราภรณ์, กลุ่มงานช่างหุ่น ปั้นลาย และช่างมุก หากยังปฏิบัติงานได้ไม่ทันเวลาอีก ทางหน่วยงานจะให้มีการทำงานล่วงเวลาซึ่งจะได้รับค่าตอบแทนพิเศษ และบางกรณีจำเป็นต้องมีการจ้างเหมาแรงงานช่างปิดทองอิสระจากภายนอกต่ออีกทอดหนึ่ง หากเป็นงานไม่มากจะให้ช่างอิสระรายย่อยที่รู้จักคุ้นเคยกัน และได้รับการเรียนรู้ฝึกฝนจากทางกลุ่มช่างปิดทองประดับกระจกมาช่วยทำงาน แต่หากเป็นงานใหญ่หรือมีจำนวนมากจะจ้างช่างอิสระรายใหญ่ โดยการคัดเลือกช่างจากภายนอกที่จะมารับจ้างต่อ่นั้นจะใช้วิธีการจัดจ้างโดยวิธีตกลงราคา (กรณีราคาจ้างไม่เกิน ๑๐๐,๐๐๐ บาทต่อครั้ง) หรือใช้วิธีจัดจ้างด้วยวิธีพิเศษ (กรณีราคาจ้างเกิน ๑๐๐,๐๐๐ บาทต่อครั้ง) ในกรณีมีเหตุผลข้อใดข้อหนึ่ง ดังนี้

๑. เป็นงานที่ต้องจ้างช่างผู้มีฝีมือโดยเฉพาะ หรือผู้มีความชำนาญเป็นพิเศษ
 ๒. เป็นงานจ้างซ่อมพัสดุ ที่จำเป็นต้องถอดตรวจให้ทราบความชำรุดเสียหายเสียก่อน จึงจะประมาณค่าซ่อมได้ เช่น งานจ้างซ่อมเครื่องจักร เครื่องมือกล เครื่องยนต์ เครื่องไฟฟ้า หรือเครื่องอิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น
 ๓. เป็นงานที่ต้องกระทำโดยเร่งด่วน หากล่าช้าอาจเสียหายแก่ราชการ
 ๔. เป็นงานที่ต้องปกปิด เป็นความลับของทางราชการ
 ๕. เป็นงานที่จำเป็นต้องการจ้างเพิ่ม ในสถานการณ์ที่จำเป็น หรือเร่งด่วน หรือเพื่อประโยชน์แก่ทางราชการและจำเป็นต้องจ้างเพิ่ม (Repeat Order)
 ๖. เป็นงานที่ได้ดำเนินการจ้างโดยวิธีอื่นแล้ว ไม่ได้ผลดี
- การดำเนินงานมีขั้นตอนและวิธีการดำเนินการจ้างเช่นเดียวกันกับการซื้อโดยวิธีพิเศษ ดังนี้

๑. คณะ / หน่วยงานเจ้าของงบประมาณทำบันทึกข้อความขออนุมัติจัดซื้อโดยวิธีพิเศษ เสนออธิการบดี ผ่านหัวหน้างานพัสดุให้ความเห็น

๒. เมื่อได้รับอนุมัติแล้ว เจ้าหน้าที่พัสดุดคณะ / หน่วยงาน จัดทำรายงานการจัดซื้อพิเศษ ซึ่งข้อความต้องประกอบไปด้วย

๒.๑ เหตุผลในการจัดซื้อด้วยวิธีพิเศษ

๒.๒ รายการและจำนวนพัสดุที่จะจัดซื้อ

๒.๓ วงเงินงบประมาณที่จะจัดซื้อ (โดยประมาณ) พร้อมบอกแหล่งของเงินที่จะใช้จัดซื้อ

๒.๔ ระยะเวลาที่จะให้ผู้ขายส่งมอบของ

๒.๕ การเสนอรายชื่อคณะกรรมการจัดซื้อและคณะกรรมการตรวจรับ พร้อมรายละเอียดของพัสดุที่จะซื้อ รวมทั้งแนบคำสั่งเพื่อให้อธิการบดีลงนาม

๓. เจ้าหน้าที่พัสดุหน่วยงานเสนอรายงานการจัดซื้อ พร้อมแนบรายละเอียดของพัสดุที่จะซื้อ รวมทั้งแนบคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการ เพื่อให้อธิการบดีอนุมัติรายงานการจัดซื้อ และลงนามคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการ

๔. คณะกรรมการจัดซื้อโดยวิธีพิเศษ ดำเนินการสรรหาผู้ขาย ดังนี้

๔.๑ ในกรณีเป็นพัสดุ จะขายทอดตลาดให้ดำเนินการซื้อโดยเจรจาตกลงราคา

๔.๒ ในกรณีเป็นพัสดุ ที่จะต้องซื้อเร่งด่วน หากล่าช้าอาจเสียหายแก่ทางราชการ ให้เชิญผู้มีอาชีพขายพัสดุนั้นโดยตรง มาเสนอราคาอย่างน้อย ๒ ราย หากเห็นว่าราคาที่เสนอนั้นยังสูงกว่าราคาในท้องตลาด หรือราคาที่คณะกรรมการเห็นสมควร ให้ต่อรองราคา เท่าที่จะทำได้

๔.๓ ในกรณีเป็นพัสดุเพื่อใช้ในราชการลับ ให้ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ข้อ ๔.๒

๔.๔ ในกรณีที่พัสดุที่ได้ซื้อไว้แล้วแต่มีความจำเป็นต้องใช้เพิ่ม ในสถานการณ์ที่จำเป็นหรือเร่งด่วนหรือเพื่อประโยชน์ของส่วนราชการให้เจรจากับผู้ขายรายเดิมตามสัญญาหรือข้อตกลง ซึ่งยังไม่สิ้นสุดระยะเวลาการส่งมอบ เพื่อขอให้มีการขายพัสดุ ตามรายละเอียด และราคาที่ต่ำกว่า หรือราคาเดิม ภายใต้เงื่อนไขที่ดีกว่า หรือเงื่อนไขเดิม โดยคำนึงถึงราคาต่อหน่วย ตามสัญญาเดิม (ถ้ามี) เพื่อให้บังเกิดผลประโยชน์สูงสุดที่ส่วนราชการจะได้รับ

๔.๕ ในกรณีเป็นพัสดุที่จำเป็นต้องซื้อโดยตรงจากต่างประเทศ ให้เสนอหัวหน้าส่วนราชการเพื่อติดต่อสั่งซื้อโดยตรงจากต่างประเทศ หรือสืบราคาจากต่างประเทศ โดยขอความร่วมมือให้สถานเอกอัครราชทูตหรือส่วนราชการอื่นในต่างประเทศช่วยสืบราคา คุณภาพ ตลอดจนรายละเอียด ส่วนการซื้อ โดยผ่านองค์การระหว่างประเทศ ให้ติดต่อกับ สำนักงานขององค์การระหว่างประเทศ ที่มีอยู่ในประเทศโดยตรง เว้นแต่กรณีที่ไม่มีสำนักงานในประเทศให้ติดต่อกับสำนักงานในต่างประเทศได้

๔.๖ ในกรณีเป็นพัสดุที่โดยลักษณะของการใช้งานหรือมีข้อจำกัดทางเทคนิคที่จำเป็นต้องระบุให้เป็นการเฉพาะให้เชิญผู้ผลิตหรือผู้แทนจำหน่าย พักดูนั้นโดยตรงมาเสนอราคา หากเห็นว่าราคา ที่เสนอนั้นยังสูงกว่าราคาในท้องตลาดหรือราคาที่คณะกรรมการเห็นสมควรให้

ต่อรองราคาลงเท่าที่จะทำได้

๔.๗ ในกรณีพัสดุที่เป็นที่ดินและหรือสิ่งก่อสร้าง ซึ่งจำเป็นต้องซื้อเฉพาะแห่งให้เชิญเจ้าของที่ดินโดยตรงมาเสนอราคา หากเห็นว่า ราคาที่เสนอนั้นยังสูงกว่าราคาในท้องตลาดหรือราคาที่คณะกรรมการเห็นสมควรให้ต่อรองราคาลงเท่าที่จะทำได้ สำหรับการซื้อที่ดินและหรือสิ่งก่อสร้างในต่างประเทศ ในกรณีจำเป็นจะติดต่อกับนายหน้าหรือดำเนินการในทำนองเดียวกันตามกฎหมายหรือประเพณีนิยมท้องถิ่นแทนเจ้าของที่ดินก็ได้

๔.๘ ในกรณีเป็นพัสดุที่ได้ดำเนินการซื้อโดยวิธีอื่นแล้วไม่ได้ผลดี ให้สืบราคาจากผู้มีอาชีพขายพัสดุนั้นโดยตรงและผู้เสนอราคาในการสอบราคาหรือประกวดราคาซึ่งถูกยกเลิกไป (ถ้ามี) หากเห็นว่า ผู้เสนอราคารายที่เห็นสมควรซื้อเสนอราคาสูงกว่าราคาในท้องตลาดหรือราคาที่คณะกรรมการเห็นสมควรให้ต่อรองราคาลงเท่าที่จะทำได้ทั้งนี้ คณะกรรมการต้องทำหนังสือเชิญผู้ขายให้มาเสนอราคา โดยกำหนดวันและเวลาในการยื่นเอกสารการเสนอราคาด้วย

๕. คณะกรรมการจัดซื้อโดยวิธีพิเศษ ตรวจสอบคุณสมบัติของผู้เสนอราคา หลักฐานการเสนอราคาและเอกสารอื่นๆ รายงานผลการพิจารณาและความเห็น พร้อมลงนามกำกับเอกสารและหลักฐานการเสนอราคาที่ได้รับไว้ทั้งหมดต่อหัวหน้าส่วนราชการ เพื่ออนุมัติและสั่งการโดยเสนอผ่านหัวหน้าเจ้าหน้าที่พัสดุ (งานคลังและพัสดุ, ๒๕๕๔)

ทั้งนี้เพื่อความสะดวก และรวดเร็วในการปฏิบัติงาน การจ้างช่างปิดทองคำเปลวจากภายนอกจะพิจารณาจากผู้ที่เคยเข้ามารับการอบรมงานปิดทองคำเปลวจากทางกลุ่มที่มีฝีมือดีหรือเป็นช่างปิดทองคำเปลวที่มีความรู้จักคุ้นเคยกันเป็นการส่วนตัว เนื่องจากมีความไว้วางใจในความสามารถ สามารถติดต่อประสานงาน และควบคุมการปฏิบัติงานได้ง่าย สำหรับอัตราค่าจ้างทางราชการจะเป็นผู้กำหนดราคากลางให้เป็นค่าแรงงานจ้างเหมา ส่วนค่าวัสดุอุปกรณ์สำคัญ เช่น ยางรัก หรือสีน้ำมัน หรือทองคำเปลว ทางราชการจะเป็นฝ่ายจัดหาให้เอง ทั้งนี้ช่างปิดทองคำเปลวจากภายนอกที่รับจ้างต่อจะบริหารจัดการกำลังคนของตนเองภายในกลุ่ม โดยมีช่างหลวงเป็นผู้ควบคุมคุณภาพ และระยะเวลาการปฏิบัติให้เป็นไปตามข้อตกลง (ยุניย์ ธีระนันท์, สัมภาษณ์, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๔.)

๑.๔ เทคนิควิธีการและวัสดุในการทำงาน

ช่างปิดทองคำเปลวในปัจจุบันไม่ได้อยู่ในกลุ่มช่างรักอย่างในอดีต แต่งานช่างรักเองก็กลับกลายเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจก (ยุניย์ ธีระนันท์, สัมภาษณ์, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๔) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความโดดเด่นของผลงานที่สำเร็จจากการปิดทองประดับกระจกมีความชัดเจนกว่าที่จะเรียกตามชื่อวัตถุดิบ คือยางรักที่ใช้ในการปิดทอง และอีกประการ

หนึ่งการใช้ยางรักในการปิดทองนั้นเริ่มลดน้อยลง หากไม่ใช้งานเพื่อการซ่อมแซมอนุรักษ์สืบสานให้คงรูปแบบกรรมวิธีเดิมแล้ว ช่างจะใช้สีน้ำมันสีแดงเป็นตัวรองพื้น และสีน้ำมันสีเหลืองหรือสีดำ ผสานแผ่นทองคำเปลวแทนยางรัก ทำให้ง่ายต่อการทำงาน ทั้งสะดวก รวดเร็ว และไม่ก่อให้เกิดอาการแพ้ อีกทั้งงานปิดทองประดับกระจกยังเป็นงานในขั้นตอนสุดท้ายที่มักจะทำงานร่วมกันระหว่างช่างปิดทองและช่างประดับกระจก หรืออาจจะเป็นช่างคนเดียวกันทำทั้งงานปิดทองและงานประดับกระจกด้วยก็ได้

การปฏิบัติงานสามารถแบ่งเป็นประเภทตามลักษณะงานได้เป็น ๔ ประเภทด้วยกันคือ

๑.๔.๑ งานอนุรักษ์สืบสานมรดกสำคัญของชาติ

งานประเภทนี้จะเป็นการซ่อมแซมให้คงอยู่ในสภาพเดิม ได้แก่ ศิลปวัตถุที่ใช้ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ราชยาน ราชรถ พระเมรุมาศ โกศ เครื่องทรงภูษา เป็นต้น บรรดาชิ้นงานต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนถูกสร้างขึ้นมาด้วยความวิจิตรบรรจง บางชิ้นมีอายุนับร้อยปี มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง หลายชิ้นจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานไม่ได้นำมาใช้งานแล้ว แต่บางชิ้นยังต้องใช้งานในวาระตามสมควรอยู่ ซึ่งต้องมีการซ่อมแซม บำรุงรักษาให้ใช้งานได้ดีเป็นปกติ สำหรับงานที่บูรณะซ่อมแซมที่จะได้ใช้ประกอบพระราชพิธีที่มีกำหนดจัดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ ได้แก่ เรือพระราชพิธี จำนวน ๕๒ ลำ ประกอบไปด้วยเรือพระที่นั่ง ๔ ลำ เรือรูปสัตว์ ๑๐ ลำ เรือตั้ง ๒๒ ลำ เรือแข่ง ๗ ลำ เรือตำรวจ ๓ ลำ เรือเสื่อหยานชล เรือเสื่อคำรณสินธุ์ เรือทองขวานฟ้า เรือทองบำบิ่น เรืออู่เหลือง (เรือกลองนอก) และเรือแดงโม (เรือกลองใน) ใช้สำหรับพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

เรือที่สำคัญ ๆ จะประดับตกแต่งด้วยทองคำเปลวด้วยเทคนิควิธีการต่าง ๆ ได้แก่ เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เรือพระที่นั่งนารายณ์ทรงสุบรรณ รัชกาลที่ ๙ เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ ซึ่งใช้กรรมวิธีการลงรักปิดทองประดับกระจกสี และงานผ้าลายทองแผ่ลวด (ปัญญา ทิวสังวาล, ๒๕๕๔, หน้า ๒) ผ้ามุกัญญาหลังคาเรือพระที่นั่ง ผ้าม่านเรือพระที่นั่ง หลังคาเรือรูปสัตว์ เรือตั้ง เรือแข่ง อีกทั้งการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งเวษยันตราชรถ ราชรถน้อย เกรินบันไดนาคร ที่ใช้สำหรับงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพที่ต้องมีการซ่อมแซมให้แข็งแรงพร้อมที่จะใช้งาน และมีการประดับตกแต่งที่สำคัญคือ การลงรักปิดทองประดับกระจก ลายทองแผ่ลวด ฉะนั้นการเลือกวัสดุที่ซ่อมแซมจะต้องเป็นชนิดเดิม หรือคล้ายคลึงกับของเดิมมากที่สุด ในงานปิดทองจึงต้องใช้ยางรักเป็นตัวทำพื้น และผสานแผ่นทองคำเปลว ส่วนทองคำเปลวนั้นต้องเทียบสีทองให้ใกล้เคียงกับของเดิม

๑.๔.๒ งานสร้างชิ้นใหม่ที่ต้องการให้ทรงคุณค่าต่อไปในอนาคต

เนื่องจากงานบางชิ้นมีอายุการใช้งานมานานแล้ว ย่อมต้องชำรุดเสียหายไปตามกาลเวลา จึงมีการสร้างชิ้นงานใหม่ขึ้นมาทดแทนของเดิม และใช้งานสืบทอดไปอีกยาวนาน งานลักษณะนี้จึงจำเป็นต้องใช้อย่างรักเป็นตัวทำพื้น และผืนแผ่นทองคำเปลวด้วยเช่นกัน เพื่อให้ทรงคุณค่า และทนทาน โดยมากขึ้นงานจะสร้างขึ้นจากไม้สักแกะสลักอย่างวิจิตรบรรจง และนำไปใช้ประกอบงานพิธีที่สำคัญ เช่น งานพระราชพิธีต่าง ๆ งานพิธีทางศาสนา งานไหว้ครู เป็นต้น ส่วนการเลือกทองคำเปลวนั้น สามารถเลือกตามคุณภาพที่ต้องการได้ เนื่องจากการปิดทองใหม่ทั้งหมดจึงไม่ต้องเทียบสีทองให้เหมือนให้เหมือนของเดิม

๑.๔.๓ งานสร้างชิ้นใหม่ที่ต้องการความสะดวกรวดเร็ว

งานลักษณะนี้เป็นงานที่มีการปรับเปลี่ยนวัสดุในการทำพื้น และผืนแผ่นทองคำเปลว จากยางรักมาเป็นสีน้ำมัน (ยี่ห้อเฟล็กซ์ หรือยี่ห้อพัค) หรือใช้อีพ็อกซีในการผืนแผ่นทองคำเปลว ทำให้สะดวก รวดเร็วต่อการปฏิบัติงานอย่างมาก เพราะสีน้ำมัน หรืออีพ็อกซีใส่หาซื้อได้ง่าย คุณภาพได้มาตรฐาน ใช้งานได้ทันที ราคาไม่แพง และไม่ก่อให้เกิดอาการแพ้ สีน้ำมันหรืออีพ็อกซีใส่จึงเป็นทางเลือกที่ได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่ข้อเสียของการใช้สีน้ำมันปิดทองแทนยางรักก็คือ ทองคำเปลวที่ปิดไปแล้วจะเงางามในระยะแรก แล้วจะค่อย ๆ ลดความเงางามในระยะต่อไป (ตรงข้ามกับการปิดทองด้วยยางรักในระยะแรกทองจะไม่ค่อยเงางามนัก แต่ยิ่งนานไปทองจะยิ่งเงามากขึ้น) ทำให้ต้องมีการบูรณะซ่อมแซมกันใหม่อีก (ช่างหลวง, สัมภาษณ์, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๔, ๗ ธันวาคม ๒๕๕๔)

๑.๔.๔ งานสร้างชิ้นใหม่ที่ใช้วัสดุทดแทนทองคำแท้

งานลักษณะนี้เป็นปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญต่องานช่างปิดทองคำเปลว เป็นการช่วยลดต้นทุนค่าแรงงาน ค่าวัสดุดิบที่หายาก และมีราคาแพง เช่น ยางรัก ทองคำเปลว ซึ่งเหมาะกับงานที่มีปริมาณมาก ใช้งานเป็นการชั่วคราว และต้องการความสะดวกรวดเร็ว เป็นต้น แม้ว่ากลุ่มช่างปิดทองระดับกระจกจะไม่ได้เป็นผู้ทำขั้นตอนการทาสีหรือการพ่นสีทองวิทยาศาสตร์เองก็ตาม แต่เป็นการช่วยลดปริมาณงานและทรัพยากรในการปิดทองแท้ไปได้มาก การนำสีทองคำวิทยาศาสตร์มาใช้ประกอบในงานพระราชพิธีสำคัญพบว่าได้ถูกนำมาใช้ประกอบในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ตัวอย่างงานที่พบคืองานประติมากรรมรูปหงส์ประดับรอบพระเมรุมาศ และเริ่มนิยมใช้มากขึ้นกับงานพระราชพิธีสำคัญ ๆ ครั้งต่อมาโดยมักจะใช้กับงานประดับตกแต่งที่อยู่ในที่สาธารณะกลางแจ้ง ที่เป็นการชั่วคราว เช่น ชุ่มเฉลิมพระเกียรติที่ถนนราชดำเนิน เป็นต้น ด้วยเหตุผลดังนี้

เนื่องจากพระราชพิธีต่าง ๆ มีขั้นตอนการเตรียมงานหลายอย่าง อีกทั้งมีการกำหนดระยะเวลาการทำงานที่จำกัด จึงต้องหาวิธีการลดระยะเวลาการทำงานลง จึงได้ใช้สีทอง วิทยาศาสตร์ซึ่งหาซื้อได้ง่ายตามท้องตลาดทั่วไป คุณภาพได้มาตรฐาน สามารถเปิดใช้งานได้ทันที โดยการทา หรือใช้เครื่องพ่นสี ซึ่งทำงานได้รวดเร็ว ได้ปริมาณมาก ทำให้ช่วยลดระยะเวลาการทำงานได้เป็นอย่างดี ช่วยให้ช่างปิดทองที่มีอยู่อย่างจำกัดนั้นไปปฏิบัติหน้าที่ในส่วนอื่นที่มีความสำคัญ และจำเป็นต้องปิดทองแท้ ซึ่งต้องใช้ฝีมือ และความละเอียดประณีตสูง อีกทั้งยังช่วยลดค่าวัสดุที่สำคัญคือทองคำเปลวไปได้มาก เนื่องจากทองคำแท้มีราคาสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง การนำทองคำเปลวมาใช้ในการพระราชพิธีจึงพิจารณาเลือกใช้กับส่วนสำคัญที่มีความจำเป็น ส่วนงานประดับตกแต่งที่ตั้งอยู่กลางแจ้ง อาจชำรุดเสียหายจากสภาพดินฟ้าอากาศ และการถูกจับต้องของประชาชนได้ง่าย ซึ่งจะทำให้ชำรุดเสียหายไม่คุ้มค่ากับการใช้งาน และเป็นการช่วยลดค่าใช้จ่ายในการจ้างช่างปิดทองจากภายนอกมาช่วยทำงานอีกด้วย

๑.๕ การสืบทอดงานช่างปิดทองคำเปลว

เนื่องจากช่างหลวงกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ได้รับการเรียนรู้เทคนิควิธีการปิดทองจากสถาบันการศึกษาโดยตรง จึงมีความสามารถที่พร้อมปฏิบัติงานได้ทันที แต่สำหรับเทคนิควิธีการบางอย่างที่ไม่มีเรียนในสถานศึกษาหรือเรียนแต่ภาคทฤษฎีเพียงอย่างเดียว เช่นการปิดทองด้วยยางรักแบบโบราณ เป็นต้น ช่างจึงต้องมาเรียนรู้ฝึกฝนเพิ่มเติมกับช่างรุ่นพี่ที่มีประสบการณ์ภายในกลุ่มงานของตนเอง (ยุ้นีย์ ธีระนันท์, ทิพย์สุดา นิยมสุข, ปาริชาติ ไกรสร, สัมภาษณ์, ๗ ธันวาคม ๒๕๕๔) และสำหรับบุคคลภายนอกทางกลุ่มงานช่างปิดทองระดับพระเจ้ายังได้มีบริการเผยแพร่ความรู้ ข้อมูลทางวิชาการด้านประณีตศิลป์แก่บุคคลทั่วไป โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริม พัฒนา ถ้วยทอด และเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจ ตลอดจนกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในการสร้างสรรค์งานช่างศิลป์ไทย สาขาช่างปิดทองระดับพระเจ้ รวมไปถึงเพื่อพัฒนาจิตใจของคนทุกระดับให้ได้ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ ในการอบรมงานช่างปิดทองระดับพระเจ้ครั้งล่าสุดเมื่อวันที่ ๒๕-๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ มีผู้ที่ผ่านการอบรมหลากหลายอาชีพ ได้แก่ ครู อาจารย์ นิสิต นักศึกษา นักธุรกิจ และผู้ที่สนใจงานศิลปกรรม จำนวน ๓๔ คน (ศูนย์ศิลปะและการช่างไทย, กลุ่มช่างสิบหมู่, มปป.) ขั้นตอนวิธีการฝึกสอนนั้นจะให้ผู้ฝึกอบรมฝึกปฏิบัติการทำพื้น และปิดทองโดยใช้สีน้ำมัน โดยช่างหลวงจะช่วยดูแล และแนะนำทุกขั้นตอน ประกอบกับมีแผ่นพับประกอบคำอธิบายขั้นตอนวิธีการปฏิบัติงานด้วย ซึ่งทำให้ผู้ที่ได้รับการอบรมมีความรู้ ทักษะในการปฏิบัติงาน และมีความเข้าใจในกระบวนการงานช่างปิดทองระดับพระเจ้เป็นอย่างมาก แต่จะมีความเชี่ยวชาญมากน้อยแค่ไหนนั้นขึ้นอยู่กับการฝึกฝนของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ นอกจากการอบรมที่ทางหน่วยงาน

จัดขึ้นเป็นโครงการแล้ว ยังได้มีบริการเผยแพร่ความรู้ในงานปิดทองประดับกระจกให้กับบุคคล กลุ่ม หรือหน่วยงานที่ขอความอนุเคราะห์เข้ามาศึกษาดูงานเป็นรายกรณีอีกด้วย (ยุ้นีย์ ธีระนันท์, สัมภาษณ์, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๔)

๑.๖ ทศนคติต่ออาชีพ

ทศนคติต่ออาชีพช่างหลวงสามารถพิจารณาได้จากอายุการทำงานของช่างหลวงแต่ละคน จากการบรรจุเข้ารับราชการในตำแหน่งนายช่าง ประจำกลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจก ซึ่งพบว่ามีอายุงานตั้งแต่ ๕-๓๐ ปี และจะปฏิบัติงานเรื่อยไปจนครบอายุเกษียณราชการ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความพึงพอใจในอาชีพนี้ได้เป็นอย่างดี และจากการสัมภาษณ์ช่างทุกคนยังได้รับข้อความที่ยืนยันถึงความภาคภูมิใจในอาชีพที่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์ และสืบสาน ภูมิปัญญางานช่างศิลป์ไทย เช่น “เป็นงานที่ดี มีคุณค่าในตัวเอง และปัจจุบันก็มีคนทำน้อย เป็นงานที่อนุรักษ์ศิลปกรรมต่าง ๆ ของชาติไทยให้คงอยู่ ถึงจะเป็นส่วนเล็ก ๆ ก็มีความสำคัญ” (ปภาวรินทร์ เกติวงศ์, สัมภาษณ์, ๒ ธันวาคม ๒๕๕๔) อีกทั้งยังได้คาดหวังที่จะให้บุตรหลานของตนเองได้สืบทอดอาชีพนี้ต่อไปอีกด้วย (ยุ้นีย์ ธีระนันท์, สัมภาษณ์, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๔)

๑.๗ แนวโน้มงานช่างปิดทองคำเปลว

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ได้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแนวโน้มสถานการณ์งานช่างปิดทองคำเปลวในอนาคตว่า งานช่างปิดทองคำเปลวต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามวัสดุในปัจจุบัน ซึ่งอาจทำให้ปริมาณงานลดน้อยลงไปบ้าง แต่อย่างไรก็ตามงานช่างปิดทองคำเปลวจะยังมีอยู่สืบต่อไปภายใต้เงื่อนไขที่ว่า ยังมีทรัพยากรทองคำอยู่ และสังคมยังให้คุณค่ากับทองคำ อีกทั้งยังมีสถาบันพระมหากษัตริย์ พระพุทธศาสนา และการอนุรักษ์สมบัติของชาติไว้เป็นมรดกของโลกจึงจำเป็นที่จะต้องมีการใช้ทองคำเปลวแท้เหมือนดังเดิม (ช่างหลวง, สัมภาษณ์, ๒,๗ ธันวาคม ๒๕๕๔)

๒. ช่างอิสระ

ช่างอิสระในสังคมไทยมีมาตั้งแต่อดีต สืบเนื่องถึงปัจจุบัน โดยมีการสืบทอดส่งต่อ ลักษณะบางประการที่ยังคงเดิม และลักษณะบางประการได้ถูกพัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ สถานภาพของช่าง

ช่างอิสระ คือ ช่างปิดทองคำเปลวที่รับจ้างทำงานทั่วไปไม่มีหน่วยงานสังกัดประจำ เป็นการถาวร สามารถจัดประเภทโดยพิจารณาจากแหล่งการเรียนรู้วิธีการปิดทองคำเปลวได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๒.๑.๑ กลุ่มช่างอิสระที่เรียนรู้วิธีการปิดทองจากสถาบันการศึกษาโดยตรง
 ช่างกลุ่มนี้มีวุฒิการศึกษาระดับตั้งแต่ ปวส. ถึงปริญญาตรี และส่วนใหญ่จบ
 การศึกษาจากโรงเรียนเพาะช่าง (ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์) ใน
 แผนกวิชาจิตรกรรม เครื่องรัก คณะศิลปหัตถกรรม และแผนกวิชาหัตถศิลป์ คณะศิลปะประจำชาติ
 (อรรถสิทธิ์ อนรรฆมาศ, สัมภาษณ์, ๒๓ เมษายน ๒๕๕๔) ซึ่งเป็นแผนกวิชาที่มีการสอนวิธีการปิด
 ทองคำเปลว เช่น รหัสวิชา ๐๗๔๕๐๓๔๐ การปิดทองพระพุทธรูป (Paste Gold Ornaments)
 หน่วยกิต ๓(๑-๒-๓) คำอธิบายรายวิชา ศึกษาและปฏิบัติเกี่ยวกับ คุณสมบัติของรัก คุณภาพ
 ของทองคำเปลว วิธีการปิดทอง การใช้วัสดุอื่นในการปิดทอง การตกแต่งหุ่น การคำนวณวัสดุ
 การรองพื้นก่อนปิดทอง การประมาณราคา และรหัสวิชา ๐๗๔๕๐๓๓๖ ลายรดน้ำ (Gilded
 Lacquer) หน่วยกิต ๓(๑-๒-๒) คำอธิบายรายวิชา ศึกษาและปฏิบัติ การเขียนลายรดน้ำกับ
 ภาชนะที่มีรูปทรงฝาปิดภาชนะทรงสูงแต่ละชนิด ลักษณะการถ่ายแบบ การเขียนน้ำยาหรดาล การ
 สร้างสรรค์รูปแบบผลิตภัณฑ์ด้วยวิธีการตกแต่งและการปิดทองรดน้ำ เป็นต้น (มหาวิทยาลัย
 เทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์, ม.ป.ป., ๔ ธันวาคม ๒๕๕๔) เมื่อจบการศึกษาจึงมีความพร้อม
 ที่จะปฏิบัติงานได้ทันที ทำให้ผู้ที่จบการศึกษากลุ่มหนึ่งเลือกที่จะประกอบอาชีพอิสระรับเหมางาน
 เอง แทนการทำงานประจำในองค์กร

๒.๑.๒ กลุ่มช่างอิสระที่เรียนรู้วิธีการปิดทองนอกระบบการศึกษา
 ช่างกลุ่มนี้ไม่มีพื้นฐานความรู้เรื่องงานศิลปะ และงานช่างปิดทองคำเปลวมาก่อน
 แต่จะได้รับความรู้ในงานช่างปิดทองจากการปฏิบัติงานจริงกับช่างรุ่นพี่ หรือหัวหน้างาน โดยการ
 ขอเข้าไปทำงานกับช่างปิดทองคำเปลวที่กำลังปฏิบัติงานตามสถานที่ต่าง ๆ หากช่างกำลังต้องการ
 ผู้ช่วยก็จะรับให้เข้ามาเริ่มทำงานได้ทันที ซึ่งจะได้รับค่าตอบแทนเป็นรายวันตามความสามารถ
 (ศราวุธ ศิริเถียร, อัมภา ศิริเถียร สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

ช่างกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีวุฒิการศึกษาน้อย จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาถึง
 มัธยมศึกษาเท่านั้น และผ่านการประกอบอาชีพอื่นมาก่อนที่จะมาฝึกหัดทำงานช่างปิดทอง เช่น
 ช่างนา ช่างก่อสร้าง ช่างไดนาโม ช่างทำศาลพระภูมิ ค้าขาย พนักงานโรงงาน เป็นต้น ยังพบว่า
 ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย ส่วนเพศหญิงมักเป็นภรรยาของช่าง ซึ่งจะติดตามมาช่วยทำงานด้วย และ
 มักจะมีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด เช่น จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดนนทบุรี จังหวัดสมุทรสงคราม
 เป็นต้น เมื่อมารับทำงานจึงต้องเช่าบ้านพักอาศัยใกล้ที่ทำงาน และจะย้ายที่พักไปเรื่อย ๆ ตาม
 สถานที่ทำงานซึ่งอยู่ไม่แน่นอนมีทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ขึ้นอยู่กับเจ้าภาพหรือเจ้าของงาน
 โดยมากจะต้องไปทำที่หน้างาน เพราะงานที่ทำมักเป็นสิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้ หรือมีขนาดใหญ่มาก

และต้องอยู่ในการควบคุมดูแลของเจ้าของงาน (ช่างอิสระ, สัมภาษณ์, ๑๙, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

ช่างอิสระทั้งสองกลุ่มนี้มีรายได้จากการรับเหมาทำงานเป็นชิ้นงาน หรือมีรายได้เป็นรายวัน โดยพิจารณาจากความสามารถ (ช่างผู้มีทักษะฝีมือดีหรือหัวหน้าช่างจะได้รับค่าแรงวันละ ๔๐๐ บาทขึ้นไป และลดลงตามความสามารถ) ความเจริญก้าวหน้าทางอาชีพจึงขึ้นอยู่กับปริมาณงานและความสามารถเป็นสำคัญ แต่จากการเป็นอาชีพอิสระจึงไม่มีสวัสดิการพื้นฐานเหมือนช่างหลวง ฉะนั้นสวัสดิการต่าง ๆ ที่จะได้รับจึงขึ้นอยู่กับเจ้าของงาน เจ้าภาพ หรือผู้รับเหมา ซึ่งอาชีพที่หัก อาหารให้ฟรีตามสมควร สามารถเบิกค่าแรงงานล่วงหน้าที่ แต่หากเจ็บไข้ได้ป่วย ต้องดูแลรักษาตัวเอง ซึ่งก็หมายความว่าวันไหนไม่สามารถปฏิบัติงานได้ หรือไม่มีงานก็จะมีรายได้ด้วยเช่นกัน จึงทำให้ในบางครั้งช่างต้องผันตัวเองไปทำอาชีพเสริมอย่างอื่นด้วย เช่น ค้าขาย หรืออาชีพเดิมที่เคยทำมาก่อนหน้านี้ (ไพโรจน์ สุตะธะ, มาเรียม ม่วงสาย, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔, อัมภา ศิริเกียรติ, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

๒.๒ บทบาทหน้าที่

ช่างอิสระในปัจจุบันได้ประกอบอาชีพรับจ้างปิดทองคำเปลว รับงานตามสถานที่ทั่วไปตามแต่จะมีผู้ว่าจ้าง โดยติดต่อรับงานจากเจ้าของงาน เจ้าภาพ พระโดยตรง หรือติดต่อผ่านผู้รับเหมา หรือบริษัทที่ประมูลงาน หรือรับจ้างจากช่างหลวงได้อีกต่อหนึ่ง บางครั้งช่างจำเป็นต้องทำงานในหน้าที่อื่น ๆ นอกเหนือจากงานปิดทองคำเปลวด้วย เพื่อให้งานนั้นเสร็จสิ้นทั้งกระบวนการ ซึ่งอาจเริ่มจากการเขียนแบบ งานโครงสร้าง ก่ออิฐ โบกปูน ทาสี ประดับกระจก และงานตกแต่งอื่น ๆ นอกจากหน้าที่รับผิดชอบในการทำงานแล้ว ในบางครั้งตัวช่างยังต้องเป็นผู้ติดต่อประสานงานเองทุกขั้นตอนอีกด้วย ซึ่งเริ่มตั้งแต่การติดต่อหางาน การตีราคา การซื้อวัสดุอุปกรณ์ การส่งมอบงาน ตลอดจนการติดตามรับค่าจ้าง (ไพโรจน์ สุตะธะ, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔, รุ่งโรจน์ คลองน้อย, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

๒.๓ การบริหารจัดการองค์กร

ในการแบ่งกลุ่มช่างอิสระนอกจากจะแบ่งตามแหล่งการเรียนรู้ข้างต้นแล้ว ยังสามารถแบ่งเป็นกลุ่มตามขนาดของสมาชิกภายในกลุ่มได้อีกด้วย เพื่อให้เห็นระบบการบริหารจัดการองค์กรได้ง่ายขึ้น จึงสามารถจัดแบ่งกลุ่มช่างอิสระออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๒.๓.๑ ช่างอิสระรายย่อย

ช่างกลุ่มนี้ไม่มีสังกัดหรือขึ้นอยู่กับกลุ่มใดเป็นการถาวร มักปฏิบัติงานคนเดียว หรือทำงานร่วมกันในครอบครัว สามี ภรรยา ญาติพี่น้อง มีความสามารถในการปฏิบัติงานได้หลายอย่างตั้งแต่งานเขียน การเตรียมพื้นผิววัสดุ งานทาสี งานปิดทอง งานประดับกระจก

งานปั้นปูน เป็นต้น

ข้อดี คือ การทำงานมีความคล่องตัวสูง อาจรับงานเองกับเจ้าภาพหรือเจ้าของงาน หรือพระได้โดยตรง หรือรับเหมาต่อจากช่างช่างอิสระรายใหญ่ หรือรับเหมาต่อจากบริษัทที่ประมูลงาน หรือรับจ้างต่อจากช่างหลวงได้อีกด้วย

ข้อเสีย คือ มีข้อจำกัดด้านกำลังคน และกำลังทุน ทำให้ไม่สามารถรับงานใหญ่ได้ อีกทั้งขาดความน่าเชื่อถือในการรับงาน จึงต้องใช้เวลาในการแสดงความสามารถ เพื่อให้เกิดความไว้วางใจในการปฏิบัติงานของช่างอิสระรายย่อยมีการบริหารงานดังนี้

กรณีปริมาณงานไม่มาก บางครั้งต้องหาอาชีพเสริมทำเพื่อหารายได้เพิ่ม เช่น ค้าขาย หรืออาชีพที่ตนเองเคยทำมาก่อนหน้าที่จะมาเป็นช่างเปิดทองคำเปลว หากช่างรับทำงานโดยได้ค่าแรงงานเป็นรายวัน ช่างจะทำงานให้ช้าลง เพื่อขยายระยะเวลาการทำงานออกไปอีก (นิวัฒน์ บุตรราช, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔)

กรณีปริมาณงานมาก ช่างจะใช้วิธีเวียนงาน คือ การทำงานให้เสร็จทีละขั้นตอน ในแต่ละขั้นตอนต้องใช้ระยะเวลาในการรอคอย เช่น รอให้ยางรัก หรือสีแห้ง ช่างจะไปทำงานที่อื่น จากนั้นค่อยย้อนกลับมาทำงานที่เดิมจนเสร็จ (นิวัฒน์ บุตรราช, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) และหากยังมีงานมากเกินไปกำลังความสามารถอีก ช่างจะหาแรงงานมาเพิ่ม ซึ่งมักจะเป็นญาติ พี่น้อง หรือเพื่อนที่ติดต่อประสานงานกันได้สะดวก รวดเร็ว หรืออาจส่งงานต่อไปกับช่างอิสระรายย่อยอื่น ที่รู้จักคุ้นเคยกันดี โดยอาจจะมีการจ่ายหน้า (ค่าหัวคิว) เล็กน้อยเป็นผลตอบแทน (มาเรียม ม่วงสาย, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔)

๒.๓.๒ ช่างอิสระรายใหญ่

ช่างกลุ่มนี้จะมีช่างประจำในสังกัดของตนเอง มีการติดต่อรับงานกับเจ้าของงาน เจ้าภาพ หรือพระโดยตรง หรือรับเหมากับบริษัท หรือรับเหมาต่อจากช่างหลวงอีกทอดหนึ่ง ช่างกลุ่มนี้มีอำนาจการต่อรองสูงกว่าช่างอิสระรายย่อย เพราะมีกำลังคน และกำลังทุนในการดำเนินงาน มีประสบการณ์ และชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในวงการ จึงมีเครือข่ายในการประสานงานกับกลุ่มช่างอิสระรายย่อย และกลุ่มช่างอิสระรายใหญ่กลุ่มอื่น ๆ โดยช่างอิสระรายใหญ่ จะมีการบริหารจัดการองค์กรดังนี้

กรณีปริมาณงานไม่มาก และไม่เร่งรีบ จะใช้ช่างประจำในสังกัดของตนเอง ส่งไปทำงานตามที่ต่าง ๆ กระจายกันไป หรืออาจจะใช้ช่างคนเดียว หรือกลุ่มเดียวเวียนไปทำงานตามที่ต่าง ๆ เมื่อเสร็จขั้นตอนหนึ่งก็จะย้ายช่างไปทำที่ใหม่ แล้วค่อยวนกลับมาทำที่เดิมต่อในขั้นตอนต่อไป เพื่อจะได้รับงานได้หลาย ๆ แห่งพร้อมกัน (นิวัฒน์ บุตรราช, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔)

กรณีปริมาณงานมาก และมีระยะเวลาจำกัด ช่างประจำทำงานได้ไม่ทัน จะมีการจ้างช่างอิสระรายย่อยรับเหมาต่ออีกทอดหนึ่ง โดยช่างเหล่านี้อาจจะเคยเป็นช่างประจำที่เคยทำงานร่วมกันมาก่อน เมื่อมีโอกาสก็ออกไปรับเหมาเองส่วนตัว และสามารถกลับมาช่วยรับเหมางานต่อได้อีก โดยส่วนมากช่างปิดทองคำเปลวรายย่อยจะเหมาแต่ค่าแรง ส่วนค่าวัสดุสำคัญ เช่น ยางรัก และทองคำเปลวที่มีราคาสูง ผู้ว่าจ้างจะเป็นฝ่ายจัดหามาให้ อัตราค่าแรงรับเหมาสามารถต่อรองกันได้ แต่ส่วนใหญ่ผู้ว่าจ้างจะเป็นผู้กำหนด และสามารถเบิกจ่ายเงินกันได้ตามแต่จะตกลง หรืออาจจะส่งงานให้ช่างอิสระรายใหญ่กลุ่มอื่นที่มีความรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน ซึ่งจะได้รับค่าตอบแทนเป็นค่านายหน้า (ค่าหัวคิว) (มาเรียม ม่วงสาย, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔, รุ่งโรจน์ คลองน้อย, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

ทั้งนี้ผู้รับเหมา หรือหัวหน้าช่างเมื่อได้มอบหมายงานให้ช่างแล้วจะมีการมาตรวจสอบความคืบหน้าในการปฏิบัติงาน และคุณภาพของงานเป็นระยะ สำหรับช่างใหม่จะมีการมาตรวจสอบบ่อยกว่าช่างที่มีความชำนาญ และปฏิบัติงานร่วมกันมานาน ส่วนการควบคุมปริมาณการใช้แผ่นทองคำเปลว หัวหน้าช่างจะมีประสบการณ์ในการคาดคะเนปริมาณการใช้ทองคำเปลวในแต่ละงาน และจะเผื่อมาให้ส่วนหนึ่ง หลังจากช่างปิดทองเสร็จแล้วจะต้องเก็บเปลือกทอง (กระดาษห่อทอง) รวมกันเป็นปึก ๆ ปึกละ ๕๐๐ แผ่นโดยประมาณ ส่งคืนให้หัวหน้างาน เพื่อเอาไว้ตรวจสอบ(เปลือกทองนี้สามารถนำไปขายเพื่อเอาทองที่ติดในกระดาษมาหลอมได้ใหม่) (รุ่งโรจน์ คลองน้อย, น้อง เจริญผล, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

นอกจากนี้ยังใช้ระบบการเบิกจ่ายเงินเป็นเครื่องมือในการควบคุมการปฏิบัติงานได้ด้วย คือจะกำหนดอัตราค่าจ้างตามขั้นตอนปริมาณงานที่ทำ เช่น ๓๐:๕๐: ๒๐ หมายความว่า เมื่อตกลงเริ่มทำงานจะเบิก ๓๐% เมื่อถึงขั้นตอนที่จะปิดทองคำเปลวช่างจะเบิกอีก ๕๐% และเมื่องานเสร็จสมบูรณ์แล้วจะเบิก ๒๐% เป็นต้น หรืออาจจะให้เบิกครั้งเดียวตอนเสร็จงานเลยก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การตกลงกัน (นิวัฒน์ บุตรราช, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔)

๒.๔ เทคนิควิธีการและวัสดุในการทำงานปิดทองคำเปลว

กลุ่มช่างอิสระมีความคล่องตัวในการปรับเปลี่ยนเทคนิควิธีการและวัสดุในการปิดทองคำเปลวสูง เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด ดังนั้นช่างจึงต้องมีทักษะฝีมือ และรู้เทคนิควิธีการที่หลากหลายเพื่อรับทำงานได้ทุกรูปแบบ จากข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง และการสังเกตลักษณะงาน ช่างปิดทองคำเปลวจะใช้เทคนิควิธีการดังนี้

๒.๔.๑ ทำพื้นและปิดทองคำเปลวด้วยยางรักแบบโบราณ

การทำพื้นและปิดทองคำเปลวด้วยยางรักแบบโบราณ พบว่านิยมใช้ในสถานที่

สำคัญ เช่น ปราสาท พระราชวัง วัดหลวง ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่แสดงเอกลักษณ์ของชาติ จึงยังคงอนุรักษ์กรรมวิธีการทำแบบเดิมไว้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ชื่นชม สถานที่เหล่านี้จะได้รับการดูแล และสนับสนุนจากทางราชการ จึงไม่มีปัญหาเรื่องงบประมาณในการบูรณซ่อมแซม การคัดสรรวัสดุ อุปกรณ์ และช่างฝีมือ จึงสามารถเลือกสรรได้ตามต้องการ

ในการทำพื้นและปิดทองคำเปลวด้วยยางรัก พบว่า กลุ่มช่างอิสระกลุ่มที่เรียนรู้วิธีการปิดทองนอกระบบการศึกษา มีทักษะฝีมือและความเชี่ยวชาญสูง ส่วนช่างอิสระที่เรียนรู้วิธีการปิดทองจากสถาบันการศึกษาโดยตรงกลับมีความเชี่ยวชาญน้อยกว่า ทั้งนี้เนื่องจาก ช่างอิสระกลุ่มที่เรียนรู้วิธีการปิดทองนอกระบบการศึกษานั้น เมื่อได้เข้ามาฝึกงานก็ได้เรียนรู้ฝึกฝนทำงานปิดทองด้วยยางรักอย่างสม่ำเสมอ และจากการเรียนการสอนจากรุ่นพี่สู่รุ่นน้อง มีการทำงานร่วมกันเป็นทีม ได้แลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์กันตลอด จึงทำให้มีการพัฒนาทักษะฝีมือเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ต่างจากกลุ่มช่างอิสระที่ได้รับการเรียนรู้วิธีการปิดทองจากสถาบันการศึกษาโดยตรง จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า การเรียนการสอนวิธีการทำพื้นและปิดทองด้วยยางรักนั้นเป็นการสอนกันแต่เพียงภาคทฤษฎี ไม่ได้ให้นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติจริง และการทำงานเป็นกลุ่มย่อยต่างคนต่างทำ เป็นเหตุให้ไม่มีการแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์จึงขาดการพัฒนาทักษะฝีมือ ช่างกลุ่มนี้จึงมักจะหลีกเลี่ยงที่จะรับงานปิดทองด้วยยางรักแบบโบราณ (อรรถสิทธิ์ อนรรฆมาศ, สัมภาษณ์, ๒๓ เมษายน ๒๕๕๔)

๒.๔.๒ ทำพื้นและปิดทองคำเปลวด้วยสีน้ำมัน

การทำพื้นและปิดทองด้วยสีน้ำมันเป็นพัฒนาการของงานช่างปิดทองคำเปลวเพื่อแก้ปัญหาจากการใช้ยางรักดังกล่าวแล้วข้างต้น สีน้ำมันที่มีให้เลือกซื้อหลากหลายยี่ห้อตามท้องตลาดช่วยให้การทำงานสะดวกรวดเร็วขึ้น จึงเป็นที่นิยมของช่างปิดทองทุกกลุ่ม และเป็นทางเลือกให้กับเจ้าของงาน หรือผู้ว่าจ้างที่ต้องการจะประหยัดงบประมาณ และได้งานที่รวดเร็วขึ้น งานทำพื้นและปิดทองคำเปลวด้วยสีน้ำมัน นิยมทำในสถานที่ที่ไม่ต้องเน้นการอนุรักษ์สืบสานแบบโบราณ และมักจะเป็นงานที่สร้างชิ้นใหม่

๒.๔.๓ ใช้วัสดุทดแทนทองคำแท้

ท่ามกลางวิกฤตการณ์ราคาทองคำที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นโดยตลอด มีผลต่อการตัดสินใจในการเลือกปิดทองคำเปลวแท้ ทำให้สีทองคำวิทยาศาสตร์ที่มีหลากหลายยี่ห้อ ซึ่งมีราคาถูกกว่าทองคำแท้มาก เป็นอีกทางเลือกสำหรับผู้ที่ต้องการงานที่มีราคาถูก แต่ให้ได้สีทองที่เงางามคล้ายทองคำแท้ ช่างจึงต้องเรียนรู้วิธีการใช้สีทองคำวิทยาศาสตร์เพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งอาจใช้วิธีการทา

หรือฟังตามความเหมาะสมของชิ้นงาน จากการสัมภาษณ์พบว่า การจ้างทำงานสีทองคำ วิทยาศาสตร์มีไม่มากนัก เนื่องจากผู้ที่จ้างจะทราบว่าช่างกลุ่มนี้เป็นช่างปิดทองคำเปลว โดยเฉพาะ ก็จะติดต่อจ้างแต่งงานที่ต้องใช้ทองคำเปลว แต่ถ้าหากมีการติดต่อให้ทำเป็นงานสีทองคำวิทยาศาสตร์ ช่างบางท่านก็รับทำด้วยเช่นกัน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นวัดต่างจังหวัด (นิวัฒน์ บุตรราช, มาเรียม ม่วงสาย, ศราวุธ ศิริเสถียร, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔)

๒.๕ การสืบทอดงานช่างปิดทองคำเปลว

ช่างอิสระกลุ่มที่เรียนวิธีการปิดทองนอกระบบการศึกษา การเรียนการสอนไม่มีหลักสูตร ระเบียบวิธีที่แน่นอน สถานที่ทำงานจริงคือโรงเรียนของพวกเขา เรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติจริงจากการสังเกต จดจำ และฝึกฝน โดยมีหัวหน้าช่าง หรือช่างรุ่นพี่เป็นผู้แนะนำ เริ่มจากการเป็นผู้ช่วยเตรียมพื้นผิววัสดุที่จะปิดทองให้เรียบเนียน กว่าจะได้ลงมือปิดทองจริง ๆ ต้องใช้ระยะเวลาเป็นปี แต่หากมีความจำเป็นเร่งด่วนก็จะได้มีโอกาสร่วมปิดทองได้เร็วขึ้น เมื่อมีความชำนาญมากพอ ผู้รับเหมาหรือหัวหน้าช่างจะมอบหมายงานให้รับผิดชอบ หรืออาจจะให้รับเหมาเองต่ออีกทอดหนึ่งก็ได้ และหากมีผู้สนใจอยากจะทำฝึกฝนเรียนรู้ก็ยินดีจะสอนให้ เหมือนที่พวกเขาได้เคยรับโอกาสนี้มาก่อน แต่ส่วนใหญ่ผู้เรียนจะเลิกกลางคัน ที่เหลืออยู่จนกลายเป็นช่างที่มีความชำนาญมีจำนวนน้อย (ศราวุธ ศิริเสถียร, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔) ส่วนลูกหลานของตัวเองไม่ค่อยให้ความสนใจใฝ่รู้ เนื่องจากไม่ชอบบ้าง แพียงรักบ้าง หรือมีอาชีพอื่นทำที่ดีกว่า (พิพัฒน์ สถิตราวุธ, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) ช่างบางคนยังได้กล่าวว่าอาชีพนี้ขาดความน่าเชื่อถือในการทำธุรกรรมทางการเงิน ไม่มีสวัสดิการที่มั่นคง (นิวัฒน์ บุตรราช, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) ไม่อยากให้ลูกหลานทำเหมือนตนเอง เพราะเป็นงานที่เหนื่อย ต้องใช้ความอดทนสูง จึงพยายามส่งลูกให้เรียนหนังสือและไปประกอบอาชีพอื่นแทน (มาเรียม ม่วงสาย, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔)

สำหรับช่างอิสระกลุ่มที่เรียนรู้วิธีการปิดทองในระบบการศึกษา ช่างกลุ่มนี้มีความพร้อมในการปฏิบัติงานได้ทันทีทำให้ต่างคนต่างทำตามความรู้ความสามารถของตนเอง ไม่ค่อยมีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเทคนิควิธีกันเท่าใด เนื่องจากต่างก็สงวนเทคนิคความรู้ของตนเองเอาไว้ให้เหนือกว่าคนอื่น หากจะมีการถ่ายทอดก็จะสอนกันเฉพาะภายในกลุ่มของตนเองเท่านั้น (อรรถสิทธิ์ อนรรฆมาศ, สัมภาษณ์, ๒๓ เมษายน ๒๕๕๔)

๒.๖ ทิศนคติต่ออาชีพ

ช่างอิสระบางท่านมีความรักและชื่นชอบในอาชีพนี้ ซึ่งแสดงถึงความสุขและความภาคภูมิใจในขณะทำงาน และกล่าวยืนยันที่จะสืบสานงานนี้ต่อไป (รุ่งโรจน์ คลองน้อย, น้อง

เจริญผล, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔) แต่ช่างอิสระส่วนใหญ่แสดงทัศนคติในทางลบต่ออาชีพด้วยคำที่ให้สัมภาษณ์ว่า “อยากเปลี่ยนอาชีพ แต่อายุมากแล้วคงไปเริ่มทำอะไรใหม่ ๆ ไม่ทัน” (ณรงค์ เหวขุนทด, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) หรือ “การรับทำงานกับบริษัทรับเหมา มีความรู้สึกเหมือนเป็นกรรมกร” (อรรถสิทธิ์ อนรรฆมาศ, สัมภาษณ์, ๒๓ เมษายน ๒๕๕๔) หรือการพยายามส่งบุตรหลานของตนเองให้เรียนสูง ๆ เพื่อจะได้ไปประกอบอาชีพอื่นที่สบาย และมีรายได้ดีกว่า (มาเรียม ม่วงสาย, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔) เป็นต้น

๒.๗ แนวโน้มงานช่างปิดทองคำเปลว

จากการสัมภาษณ์ทัศนคติของช่างต่อแนวโน้มงานช่างปิดทองคำเปลวทำให้คาดการณ์ในอนาคตได้ว่า งานช่างปิดทองคำเปลวจะลดน้อยลงไป เพราะราคาทองที่เพิ่มสูงมากขึ้น ส่งผลต่อการตัดสินใจของลูกค้า และมีวัสดุทดแทนทองคำให้เลือกใช้มากขึ้น อีกทั้งขาดผู้สืบทอดงานช่างปิดทองคำเปลว แต่สำหรับพระราชวัง และวัดหลวงแล้วยังมีความจำเป็นต้องใช้การปิดทองคำเปลวแท้อยู่เพราะเป็นงานที่ต้องอนุรักษ์สืบสานไว้เป็นมรดกสำคัญของชาติสืบไป

สรุปท้ายบท

ช่างศิลป์ไทยมีความสำคัญต่อบ้านเมืองในฐานะเป็นผู้สร้าง ผู้ซ่อม และผู้สืบทอดภูมิปัญญามาตั้งแต่อดีต สามารถจัดแบ่งประเภทช่างได้เป็น ๒ ประเภท คือ ช่างพื้นบ้านเป็นช่างที่รับจ้างทำงานโดยอิสระไม่สังกัดกับหน่วยงานใด และช่างชั้นสูงเป็นช่างหลวงที่มีฝีมือสังกัดกับกรมต่าง ๆ เพื่อทำงานสนองพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์หรือเจ้านาย ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด เงินเดือน ค่ำดินนา มักถูกแบ่งเป็นประเภทหรือหมู่ตามความชำนาญ รวบรวมตั้งขึ้นเป็นกรม เรียกว่า กรมช่างสิบหมู่ เป็นกรมช่างกองกลางของหลวง ประเภทและหมู่ของช่างแต่ละสมัยมีไม่เท่ากัน สำหรับงานช่างปิดทองคำเปลวมักถูกรวมอยู่กับหมู่ช่างรัก เพราะใช้ยางรักเป็นวัสดุสำคัญในการทำพื้นและปิดทองคำเปลว

ช่างหลวงในอดีตบริหารจัดการองค์กรโดยมีโครงสร้างอย่างทหาร แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับทหาร เจ้ากรมช่างสิบหมู่มักเป็นเจ้านายโดยมาก มีการประสานงานแบ่งงานกันทำเป็นขั้นตอนตามสังกัด โดยใช้ทั้งระบบพึ่งพาอาศัย และระบบการจ้างงาน ในกรณีกำลังคนของช่างหลวงในกรมช่างสิบหมู่มีไม่เพียงพอจะขอความร่วมมือไปยังฝ่ายอื่น ๆ ทั้งช่างหลวงเอง ช่างพื้นบ้าน ช่างพระ หรือช่างชาวต่างชาติ โดยให้ค่าตอบแทนสำหรับช่างแต่ละกลุ่มแตกต่างกันไป กล่าวคือช่างหลวงจะได้รับเบี้ยหวัด ได้เลื่อนขั้นบรรดาศักดิ์ ช่างพระจะได้รับบำเหน็จเป็นเครื่องใช้ของพระ ส่วนช่างชาวจีนจะได้รับค่าจ้างแรงงาน ยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีความต้องการช่างฝีมือเพิ่ม

มากยิ่งขึ้นจึงต้องมีการจูงใจในการทำงานด้วยค่าจ้างที่สูงขึ้น จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการจ้างช่าง (น่าจะเป็นช่างฝีมือคนไทย) และมีความสำคัญขึ้นเรื่อย ๆ ในเวลาต่อมา

กรมช่างสิบหมู่มีการจัดระเบียบการบริหารงานใหม่ทุกรัชกาลจนถึงปัจจุบันสำนักช่างสิบหมู่เป็นหน่วยงานหนึ่งในกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ช่างศิลป์ไทยในฐานะผู้สืบทอดภูมิปัญญาช่าง ในอดีตมีการถ่ายทอดวิชาความรู้กันในบ้าน วัด และวัง การเรียนการสอนไม่มีเอกสารตำราเป็นลายลักษณ์อักษร จะมีบ้างก็เพียงสมุดภาพร่างหรือต้นแบบของครู สอนในลักษณะมุขปาฐะ ประกอบการฝึกฝนเป็นสำคัญ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีความนิยมในศิลปะตะวันตกมากส่งผลกระทบต่องานช่างและศิลปะแบบไทยประเพณี ทำให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. บั้ม มาลากุล) มีความเป็นห่วงว่าการช่างอาจสูญหายหากไม่ได้รับการฟื้นฟูและส่งเสริม จึงได้เสนอร่างความเห็นจัดการศึกษาศิลปศาสตร์มูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๕ ต่อมาจึงได้เริ่มจากการตั้งสโมสรช่างขึ้นในปีพ.ศ. ๒๔๕๑ และได้โอนไปขึ้นกับสามัคยาจารย์ในปีพ.ศ. ๒๔๕๒ จนถึงปีพ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ยกฐานะเป็นโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณะ ภายหลังย้ายไปขึ้นกับกระทรวงธรรมการ และในปีพ.ศ. ๒๔๕๖ รัชกาลที่ ๖ ทรงเสด็จเปิดโรงเรียน พร้อมพระราชทานชื่อใหม่ว่าโรงเรียนเพาะช่าง เป็นสถาบันการศึกษาที่สอนวิชาช่างแบบประเพณีเป็นหลัก ภายหลังมีวิทยาลัยช่างศิลป์, โรงเรียนกาญจนาภิเษก(วิทยาลัยในวัง) และศูนย์ศิลปาชีพ บางไทร ที่มีการเรียนการสอนงานศิลปหัตถกรรมไทยด้วยกัน

ความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ จากอดีตถึงปัจจุบันทำให้กลุ่มช่างปิดทองคำเปลวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของช่างศิลป์ไทย ทั้งช่างหลวงและช่างอิสระต้องมีการปรับตัวเพื่อรักษาสถานภาพและบทบาทของตนเอง ในปัจจุบันช่างหลวงได้สังกัดอยู่ในกลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจก ภายใต้กลุ่มประณีตศิลป์ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ในการเข้าปฏิบัติงานต้องผ่านการสอบคัดเลือกเพื่อบรรจุเข้ารับราชการเป็นข้าราชการพลเรือนสามัญ โดย จะได้รับเงินเดือนตามคุณวุฒิ ปฏิบัติงานประจำที่สำนักช่างสิบหมู่ ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม มีสวัสดิการ และมีโอกาสเจริญก้าวหน้าได้จากการปรับขึ้นเงินเดือน ตำแหน่งหน้าที่ ตามผลงาน และอายุการทำงาน จึงจัดว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติและความมั่นคงสูง สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสบายแบบพอเพียง

ภาระหน้าที่ของกลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจก คือ ออกแบบ สร้าง ซ่อม จัดเก็บ ข้อมูล ศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัย ทำเอกสารเผยแพร่เกี่ยวกับงานปิดทองประดับกระจก งานผ้าลายทองแผ่ลวด สมาชิกทุกคนภายในกลุ่มสามารถทำงานปิดทองประดับกระจกได้ทุกขั้นตอน มีการแบ่งงานกันทำตามความถนัด หากมีงานมากสามารถขอความร่วมมือจากกลุ่มงานประณีต

ศิลปินกลุ่มอื่น ๆ ที่มีความสามารถในการงานปิดทอง และกรณีที่มีงานเร่งด่วนสามารถจ้างช่างอิสระจากภายนอกให้มาช่วยงานได้อีกด้วย ซึ่งมักจะเป็นผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกันดีกับช่างหลวง เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อประสานงาน และความไว้วางใจในฝีมือความสามารถ การควบคุมการทำงาน และวัสดุที่ใช้ในการทำงาน สำหรับเทคนิควิธีการและวัสดุในการทำงานจะมีการใช้ยางรักทำพื้นและปิดทองแบบโบราณ และได้พัฒนามาใช้วัสดุสมัยใหม่แทนยางรัก คือ สีน้ำมัน และอีพ็อกซีเพื่อความสะดวก รวดเร็ว และป้องกันการเกิดอาการแพ้ ส่วนวัสดุทดแทนทองคำคือสีทองคำวิทยาศาสตร์ได้เริ่มนำมาใช้ในงานพระราชพิธีในสมัยปัจจุบันเพิ่มมากขึ้น แต่กลุ่มช่างปิดทองระดับกระจุกไม่ได้เป็นผู้รับผิดชอบทำในขั้นตอนนี้ อย่างไรก็ตามการช่วยลดภาระงานของทางกลุ่มช่างปิดทองระดับกระจุกไปได้มาก ในการสืบทอดงานช่างมีการถ่ายทอดความรู้กันภายในกลุ่มเพื่อให้สามารถปฏิบัติงานได้ทุกคน ทุกวิธีการในมาตรฐานเดียวกัน และมีการอบรมให้กับบุคคลภายนอกด้วย แต่จะสอนเฉพาะการปิดทองด้วยสีน้ำมัน ไม่ได้สอนใช้ยางรักแบบโบราณ จึงมีการคาดคะเนแนวโน้มงานช่างปิดทองในอนาคตว่าจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามวัสดุในปัจจุบันมากขึ้น ส่งผลให้มีปริมาณงานลดน้อยลงไปบ้าง แต่ถึงอย่างโรงงานช่างปิดทองคำเปลวจะยังคงมีอยู่ถ้ายังมีทองคำ และสังคมยังให้คุณค่ากับทองคำ อีกทั้งยังคงมีสถาบันพระมหากษัตริย์ พุทธศาสนา และงานอนุรักษ์สมบัติของชาติจึงจำเป็นต้องมีการใช้ทองคำเปลวแท้อยู่

กลุ่มช่างอิสระเป็นช่างที่ไม่ได้สังกัดกับหน่วยงานใดเป็นการถาวร รับทำงานปิดทองทั่วไป รายได้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการหางานและฝีมือในการทำงาน ซึ่งอาจได้รับค่าจ้างเป็นรายวันหรือเหมาเป็นชิ้นงาน ไม่มีสวัสดิการคุ้มครอง หากไม่มีงานหรือไม่สามารถปฏิบัติงานได้ก็จะไม่มีรายได้ จึงต้องอยู่อย่างพอเพียง รู้จักเก็บรู้จักใช้ และต้องปรับตัวให้ทำงานได้หลายอย่าง นอกเหนือจากงานปิดทองคำเปลว เพื่อเพิ่มโอกาสรับงานได้มากขึ้น ช่างกลุ่มนี้มีทั้งที่ได้รับการเรียนรู้วิธีการปิดทองคำเปลวจากสถาบันการศึกษาโดยตรง และเรียนรู้นอกสถาบันการศึกษาสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

ช่างอิสระรายย่อยมักจะทำงานคนเดียวหรือทำร่วมกับครอบครัว มีความคล่องตัวในการทำงานสูง แต่มีข้อจำกัดด้านกำลังคน และกำลังทุนทำให้ไม่สามารถรับทำงานใหญ่ได้ หากมีงานมากอาจจะหมดแรงงานจากญาติ พี่น้อง เพื่อนฝูงมาช่วย หรือส่งต่องานให้กับช่างอิสระรายย่อยอื่น ซึ่งจะได้รับค่าตอบแทนเป็นค่าแนะนำ

ช่างอิสระรายใหญ่จะมีช่างประจำในสังกัดของตนเอง สามารถรับทำงานใหญ่ได้เพราะมีกำลังคน และกำลังทุนมาก อีกทั้งยังมีความน่าเชื่อถือ ในการทำงานจะแบ่งงานกันทำ ถ้าหาก

ปริมาณงานมากจะจ้างช่างอิสระรายย่อยเพิ่ม ซึ่งก็เป็นคนที่เคยทำงานร่วมกันมาก่อน มักจะจ้างเหมาค่าแรงอย่างเดียว และถ้ามีปริมาณงานมากขึ้นอีกอาจจะส่งต่องานให้กับช่างอิสระรายใหญ่รายอื่นอีกต่อหนึ่ง ซึ่งก็จะได้รับค่าตอบแทนเป็นค่าแนะนำ และทำให้งานวนเวียนอยู่กับพวกพ้องของตนเอง

เทคนิควิธีการในการทำงานปิดทองมีทั้งการทำพื้นและปิดทองด้วยยางรักแบบโบราณ การทำพื้นและปิดทองด้วยสีน้ำมัน และการใช้วัสดุทดแทนทองคำแท้คือสีทองคำวิทยาศาสตร์ ในการสีบดทองช่างปิดทองของกลุ่มช่างอิสระก็จะใช้วิธีการทำให้ดู และให้ลงมือฝึกปฏิบัติกับงานจริง ไม่มีรูปแบบวิธีการสอนที่แน่นอน สถานที่ทำงานก็คือโรงเรียน

จากสภาพความเป็นอยู่ และการทำงาน of ช่างอิสระที่มีความไม่แน่นอน ไม่มั่นคงทำให้ช่างส่วนใหญ่มีทัศนคติในแง่ลบต่ออาชีพ ไม่อยากให้ลูกหลานสืบต่อ จึงส่งให้เรียนสูง ๆ เพื่อจะได้ไปทำอาชีพอื่นแทน เป็นการสะท้อนแนวโน้มว่างานช่างปิดทองคำเปลวในอนาคตจะลดน้อยลงไป แต่ที่ยังมีอยู่ก็ทำในส่วนของพระราชวัง และวัดหลวง ซึ่งจำเป็นต้องอนุรักษ์สืบสานไว้เป็นมรดกสำคัญของชาติสืบไป